МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота
магістра

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ

Виконала: магістрантка 2-го курсу,
групи 8.2313-ср
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
В.Л. Левченко

Керівник: доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, доцент, к.філос.н. Ель Гуессаб К.

Рецензент: доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, доцент, к.філос.н. Маловічко О.В.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І. Бутченко
«_____»_____2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРАНТЦІ

Левченко Варварі Леонідівні
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна адаптація сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді
керівник роботи Ель Гуессаб К., к.філос.н., доцент
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «11» березня 2024 року № 433-с

2. Строк подання магістрантом роботи 27 лютого 2025 року

3. Вихідні дані до роботи Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. Київ : Каравела, 2017. 366 с.; Карпенко О. Г., Н. Ф. Романова Теорія та практика соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Слово, 2015. 408 с.; Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : навч. посіб. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.; Климанська Л. Д., Савка В. Є., Хома Н. М. та ін. Соціальна політика : навч. посіб. Львів : «Новий Світ 2000», 2020. 318 с.

4.Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати історію дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. 2. Уточнити основні поняття дослідження. 3. Визначити принципи та методи дослідження. 4. Охарактеризувати сім'ї внутрішньо переміщених осіб як клієнтів соціальної роботи. 5. Визначити особливості інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. 6. Проаналізувати закордонний досвід соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. 7. Проаналізувати особливості реалізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб. 8. Розробити шляхи оптимізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючий громаді.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

_____

_____

_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посадаконсультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Ель Гуессаб К., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	06.05.2024	06.05.2024
Розділ 2	Ель Гуессаб К., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	05.08.2024	05.08.2024
Розділ 3	Ель Гуессаб К., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	04.11.2025	04.11.2025

7. Дата видачі завдання 28 квітня 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Лютий – березень 2024	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2024	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2024	*виконано*
4.	І розділ	Травень – липень 2024	*виконано*
5.	ІІ розділ	Серпень – жовтень 2024	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Листопад – грудень 2024	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Січень 2025	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Лютий 2025	*виконано*

Студент _____ В.Л. Левченко

Керівник роботи _____ Ель Гуессаб К.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С. Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 89 сторінок, 65 позиції у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, АДАПТАЦІЯ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ, ПРИЙМАЮЧА ГРОМАДА

Мета дослідження: комплексний аналіз соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах, визначення основних викликів та труднощів, з якими вони стикаються, а також розробка ефективних механізмів підтримки на основі вітчизняного та міжнародного досвіду.

Об'єкт дослідження: сім'ї внутрішньо переміщених осіб.

Предмет дослідження: процес соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді

Методи дослідження: об'єктивний, історичний, системного підходу.

Гіпотеза: ефективна соціальна адаптація сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах можлива за умови комплексного підходу, який включає державну підтримку, розвинену інфраструктуру соціальних послуг, сприяння працевлаштуванню, інтеграцію в місцеві освітні, культурні та економічні процеси, а також налагоджену співпрацю між державними органами, громадськими ініціативами та міжнародними організаціями.

Висновки: 1. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб як клієнти соціальної роботи належать до вразливих категорій населення, які потребують комплексної підтримки для подолання труднощів, спричинених вимушеним переселенням. 2. Соціальна робота з сім'ями внутрішньо переміщених осіб має базуватися на системному підході, що передбачає інтегроване надання соціальних послуг, розвиток програм соціально-психологічної підтримки та стимулювання економічної самостійності переселенців. 3. Успішна адаптація сімей внутрішньо переміщених осіб можлива за умови реалізації багатовимірних програм підтримки, що включають соціальний супровід, освітню інтеграцію, сприяння працевлаштуванню та забезпечення доступу до соціальних послуг.

SUMMARY

The qualification work consists of 89 pages, 65 items in the bibliography.

SOCIAL ADAPTATION, ADAPTATION, INTERNALLY DISPLACED PERSONS, HOST COMMUNITY

The aim of the research is comprehensive analysis of social adaptation of families of internally displaced persons in host communities, identification of the main challenges and difficulties they face, and development of effective support mechanisms based on national and international experience.

Research Object – families of internally displaced persons.

Research Subject – the process of social adaptation of families of internally displaced persons in the host community.

Research Methods: objective, historical, systemic approach.

Hypothesis: Effective social adaptation of families of internally displaced persons in host communities is possible with a comprehensive approach that includes state support, developed infrastructure of social services, employment assistance, integration into local educational, cultural and economic processes, as well as established cooperation between government agencies, public initiatives and international organizations.

Conclusions: 1. Families of internally displaced persons as clients of social work belong to vulnerable categories of the population that need comprehensive support to overcome the difficulties caused by forced displacement.

2. Social work with families of internally displaced persons should be based on a systematic approach that provides for integrated provision of social services, development of social and psychological support programs and promotion of economic independence of internally displaced persons.

3. Successful adaptation of families of internally displaced persons is possible if multidimensional support programs are implemented, including social support, educational integration, employment assistance and access to social services.

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ 6
1.1 Історія дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб 6
1.2 Уточнення основних понять дослідження: «адаптація», «соціальна адаптація», «приймаюча громада», «внутрішньо переміщені особи» 22
1.3 Принципи та методи дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді 33
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ 37
2.1. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб як клієнти соціальної роботи 37
2.2. Інтеграція сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах . 43
2.3. Закордонний досвід соціальної адаптації вимушених переселенців 52
РОЗДІЛ 3 ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ 65
3.1. Особливості реалізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді 65
3.2 Шляхи оптимізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді 71
ВИСНОВКИ 74
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ 79

ВСТУП

Актуальність дослідження: сучасна соціально-економічна та політична ситуація в Україні, зумовлена військовими діями, призвела до масштабного переміщення населення. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) стикаються з численними викликами, пов'язаними з адаптацією до нових умов життя, інтеграцією в приймаючі громади, отриманням соціальних послуг, працевлаштуванням та відновленням соціальних зв'язків. Ці процеси мають суттєвий вплив як на самих переселенців, так і на громади, що їх приймають, оскільки значне навантаження лягає на соціальні, економічні та адміністративні системи регіонів, які приймають ВПО.

Проблема соціальної адаптації переселенців є актуальною як для України, так і для багатьох інших країн, що мали досвід вимушених переміщень населення внаслідок конфліктів чи кризових ситуацій. Міжнародний досвід свідчить, що успішна інтеграція ВПО вимагає розробки комплексних програм підтримки, які включають житлове забезпечення, сприяння працевлаштуванню, доступ до освіти та медицини, а також механізми соціальної взаємодії між переселенцями та приймаючими громадами. В Україні реалізація таких програм ще перебуває на етапі вдосконалення, що обумовлює необхідність наукового аналізу наявних ініціатив та розробки рекомендацій щодо їхньої оптимізації.

Проблемна ситуація, що визначає напрям цього дослідження, полягає у пошуку ефективних механізмів соціальної адаптації ВПО, які б враховували потреби переселенців та особливості функціонування приймаючих громад. Відсутність єдиної комплексної моделі інтеграції, фрагментарність наявних заходів підтримки, складнощі у доступі до соціальних послуг та працевлаштування створюють додаткові бар'єри на шляху до успішної адаптації. У зв'язку з цим дослідження спрямоване на аналіз існуючих підходів до соціальної адаптації ВПО, вивчення міжнародного досвіду та розробку практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності програм підтримки переселенців в Україні.

Об'єктом дослідження виступають сім'ї внутрішньо переміщені осіб.

Предметом дослідження є процес соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді.

Метою дослідження є комплексний аналіз соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах, визначення основних викликів та труднощів, з якими вони стикаються, а також розробка ефективних механізмів підтримки на основі вітчизняного та міжнародного досвіду. Дослідження спрямоване на виявлення оптимальних стратегій інтеграції ВПО, удосконалення існуючих програм соціальної адаптації та розробку практичних рекомендацій для підвищення ефективності соціальної політики в Україні.

Мета роботи обумовлює наступні *завдання:*

– проаналізувати історію дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді;

– уточнити основні поняття дослідження: «адаптація», «соціальна адаптація», «внутрішньо переміщені особи», «приймаюча громада»;

– визначити принципи та методи дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді;

– охарактеризувати сім'ї внутрішньо переміщених осіб як клієнтів соціальної роботи;

– визначити особливості інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді;

– проаналізувати закордонний досвід соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді;

– проаналізувати особливості реалізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб;

– розробити шляхи оптимізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючий громаді.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що ефективна соціальна адаптація сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах можлива за умови комплексного підходу, який включає державну підтримку, розвинену

інфраструктуру соціальних послуг, сприяння працевлаштуванню, інтеграцію в місцеві освітні, культурні та економічні процеси, а також налагоджену співпрацю між державними органами, громадськими ініціативами та міжнародними організаціями. Крім того, використання успішного міжнародного досвіду та його адаптація до українських реалій дозволить значно підвищити ефективність інтеграційних процесів та соціальної згуртованості внутрішньо переміщених осіб і місцевого населення.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ

1.1 Історія дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб

Повномасштабне вторгнення росії в Україну призвело до безпрецедентної внутрішньої міграції, яка суттєво змінила демографічну ситуацію в країні. За оцінками міжнародних організацій, понад 5,4 мільйона українців були змушені залишити свої домівки, що зробило Україну однією з країн із найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб у світі. Масштабність цього явища спричинила значні соціальні та економічні виклики, які потребують негайного реагування.

Одним із ключових аспектів проблеми є соціальна адаптація родин, що змушені шукати новий дім у приймаючих громадах. Вимушене переселення супроводжується серйозними труднощами, які охоплюють широкий спектр питань – від базових побутових потреб до інтеграції у нове соціокультурне середовище. Багато переселенців стикаються з труднощами у працевлаштуванні, отриманні медичних та освітніх послуг, а також із психологічними наслідками війни та втрати звичного способу життя. Водночас громади, що приймають ВПО, також переживають значні зміни, оскільки змушені адаптувати свої соціальні, економічні та адміністративні системи до нового складу населення.

Історично Україна не мала розвинених механізмів інтеграції внутрішньо переміщених осіб, оскільки до 2014 року ця проблема не стояла настільки гостро. Перші серйозні виклики з’явилися у зв’язку з конфліктом на сході країни, коли сотні тисяч громадян були змушені покинути свої домівки. Проте навіть тоді державна система підтримки ВПО розвивалася поступово та здебільшого мала

фрагментарний характер. Події 2022 року кардинально змінили ситуацію, зробивши питання соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб однією з центральних тем державної політики [1, с.46].

Ефективне вирішення цієї проблеми вимагає комплексного підходу, що включає аналіз міжнародного досвіду та адаптацію успішних моделей інтеграції до українських реалій. Важливим є залучення як державних інституцій, так і громадянського суспільства, адже вирішення питань соціальної адаптації залежить не лише від політичних рішень, а й від активності місцевих громад, які безпосередньо взаємодіють із переселенцями.

Дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб спирається на широкий науковий базис, що охоплює різні аспекти соціальної підтримки, психологічної допомоги та інтеграції в нове середовище. В українському науковому просторі активно досліджуються питання сімейного консультування та соціальної роботи з окремими категоріями населення. Зокрема, методологічні підходи до надання психологічної допомоги та формування механізмів соціальної підтримки розглядаються у працях О. Волгіної, М. Гуміної, Н. Дмитришин, З. Кісарчука, А. Козлової, К. Маданес, Г. Онищенка, Т. Семигіної, Е. Силаєвої, Г. Хомича, Р. Ткача, Я. Чупахіної, Т. Юрченко та інших [5, с.17].

Окрему увагу дослідники приділяють питанням допомоги родинам мігрантів, особливо щодо виховання дітей у новому середовищі. У цьому контексті варто відзначити роботи М. Бондаренка, Л. Підлипної, Л. Кричак, С. Христофори, М. Бурштина, де аналізуються підходи до інтеграції родин, які змушені змінювати місце проживання. Водночас цей досвід не можна беззастережно застосовувати до внутрішньо переміщених осіб в Україні, оскільки специфіка їхньої адаптації відрізняється від процесів, характерних для трудових мігрантів.

Примусовий характер переселення, пов’язаний зі збройним конфліктом, має глибокі соціально-психологічні наслідки для родин ВПО, оскільки їхні переїзди нерідко супроводжуються втратою домівки, роботи та соціальних

зв’язків. Важливим аспектом адаптації є врахування культурного контексту місцевих громад, які суттєво відрізняються в різних регіонах України. Брак знань про традиції, соціальні норми та мовні особливості регіону часто стає бар’єром для повноцінної інтеграції переселенців.

Для успішної адаптації важливо розвивати культурну компетентність переселенців, забезпечувати можливості для навчання, знайомства з традиціями місцевої громади та створювати простори для соціальної взаємодії. Значну роль у цьому процесі відіграють соціальні ініціативи, державні програми та громадські організації, які працюють над підтримкою ВПО та сприяють їхньому залученню до суспільного життя приймаючих громад.

У процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб важливим аспектом є пошук ефективних моделей соціальної підтримки, які сприяють не лише адаптації, а й активному залученню родин ВПО до життя приймаючих громад. У цьому контексті особливої уваги заслуговує польська модель асистування родинам, яка орієнтована на всебічну підтримку сім’ї як єдиного соціального організму. Вона відрізняється від традиційного підходу, що діє в Україні, де соціальна допомога здебільшого надається окремим категоріям осіб через різні організації. Польський підхід забезпечує гармонізацію зусиль спеціалістів з різних галузей, що сприяє комплексному розв’язанню проблем інтеграції.

Одним із прикладів практичного застосування цієї моделі є проєкт Caritas Україна та Caritas Польща «Створення центру підтримки родини для покращення якості моделі інтеграції внутрішньо переміщених осіб та приймаючих громад в Україні». У межах цього проєкту було реалізовано стратегії, які сприяють взаємодії переселенців із місцевими громадами, допомагають формувати мережу соціальної підтримки та створюють умови для соціально-економічної інтеграції.

Важливим доповненням до бази наукових досліджень є праці, присвячені культурно-мистецьким інтеграційним заходам (Е. Д. Карлсон, Дж. Енгебретсон, Р. М. Чемберлейн, С. Ванг, М. А. Берріс, Т. Гарвін та інші). Попри їх значний потенціал, такі підходи залишаються недостатньо дослідженими та впровадженими в українському контексті. Використання мистецьких ініціатив як

інструменту соціальної адаптації дозволяє створювати спільний культурний простір, сприяючи формуванню довіри та розбудові стійких соціальних зв'язків між ВПО та місцевими жителями [64].

Попри існуючі напрацювання, залишаються певні прогалини у дослідженнях процесів інтеграції родин ВПО, що потребують подальшого аналізу та адаптації міжнародного досвіду. Для подолання цих проблем необхідно здійснити комплексну оцінку польської моделі асистування та її застосування в українських реаліях.

Основні напрямки вдосконалення системи соціальної підтримки: аналіз реальних випадків адаптації родин ВПО, що дозволить оцінити ефективність інтеграційних механізмів; дослідження адаптації приймаючих громад до змін у соціальній структурі та виявлення факторів, що сприяють соціальній згуртованості; впровадження культурно-мистецьких ініціатив як засобу інтеграції та формування спільної ідентичності у громадах; розробка науково-практичних рекомендацій щодо сталого розвитку системи соціальної допомоги ВПО на основі найкращих міжнародних практик.

На початку збройного конфлікту на сході України, коли масова міграція охопила значну частину населення, багато родин опинилися перед необхідністю кардинально змінювати своє життя. Процес адаптації в приймаючих громадах відбувався в умовах соціальної невизначеності, коли і самі переселенці, і місцеві жителі стикалися з новими викликами. Зміна соціального складу територіальних громад призвела до появи нових ідентифікаційних груп, що впливало на динаміку суспільних відносин. У певних регіонах, зокрема у західній частині України, що до 2022 року залишалася відносно однорідною в етнічному, релігійному та культурному аспектах, інтеграція переселенців створила багатокультурне середовище, що вимагало нових механізмів взаємодії.

Початкові заходи з підтримки внутрішньо переміщених осіб зосереджувалися на гуманітарній допомозі, забезпеченні житлом, фінансовій підтримці та наданні необхідних соціальних послуг. Проте з часом стало очевидним, що для успішної інтеграції ВПО в приймаючі громади потрібен

комплексний підхід, який охоплює не лише матеріальне забезпечення, а й формування нових соціальних зв’язків, адаптацію до нового культурного контексту та психологічну підтримку.

У відповідь на ці виклики в межах проєкту Caritas Україна та Caritas Польща було створено Центри підтримки родин, які стали важливими платформами соціальної адаптації. Діяльність центрів була спрямована на створення простору для активної комунікації між переселенцями та місцевими громадами, що сприяло формуванню довіри та спільного соціального середовища [63].

Працівники Центрів підтримки родин надавали різні види допомоги, зокрема:

– підтримку у налагодженні соціальних контактів між ВПО та місцевими мешканцями;

– співпрацю з органами місцевого самоврядування та освітніми закладами для сприяння інтеграції переселенців у місцеву громаду;

– організацію тренінгів, групових зустрічей, інтеграційних заходів, які допомагали ВПО адаптуватися до нового соціального середовища;

– проведення терапевтичних занять для подолання психологічних наслідків вимушеного переселення.

Паралельно з практичною діяльністю Центрів проводилася аналітична робота, яка була спрямована на оцінку ефективності впровадження польського досвіду асистування родинам у контексті українських реалій. Соціально-антропологічний аналіз дозволяв ідентифікувати основні труднощі в процесі адаптації, визначати ефективні методи їх подолання та розробляти рекомендації щодо вдосконалення системи соціальної допомоги.

Зміни в етно-соціальній структурі приймаючих громад, спричинені значним притоком внутрішньо переміщених осіб, зумовили необхідність перегляду усталених моделей взаємодії та формування нового соціального простору, відкритого до міжкультурного діалогу. Переселенці, які прибули до регіонів, що раніше мали відносно однорідний етнічний склад, нерідко стикалися

з труднощами адаптації, спричиненими не лише соціально-економічними викликами, а й культурними розбіжностями.

Як показали результати фокус-групових досліджень, інтеграція ВПО є багатовимірним процесом, який ускладнюється не лише відмінностями у способах життя, а й існуванням стереотипів щодо переселенців. Особливі труднощі з інтеграцією відзначаються серед родин кримських татар, чия культурна та релігійна традиція помітно відрізняється від звичних для українських міст і сіл норм. Брак знань про їхню історію, побут та звичаї ускладнює налагодження соціальних контактів, що створює своєрідний бар'єр у процесі інтеграції.

Цю проблему підтверджують свідчення самих переселенців, які зазначають, що їм хотілося, щоб люди знали про них більше, оскільки до цього часу є багато людей, які не знають ані переміщених осіб, ані особливості їхньої культури. Ця ситуація демонструє нагальну потребу у створенні умов для міжкультурного діалогу та просвітницької роботи, яка сприятиме зменшенню соціальної дистанції між переселенцями та місцевими мешканцями.

Разом із тим, певні труднощі з інтеграцією спостерігаються і серед переселенців зі східних регіонів України. На відміну від кримських татар, які вирізняються помітними етнокультурними особливостями, внутрішньо переміщені особи зі сходу країни формально є частиною титульної етнічної групи. Проте соціально-економічні та історичні відмінності між регіонами зумовлюють складнощі у сприйнятті переселенців місцевими громадами. Іноді вони стикаються з упередженнями або навіть певною соціальною ізоляцією, що ускладнює їхню адаптацію до нового середовища.

Дослідження міжетнічних взаємодій у громадах Західної України свідчать про довгу традицію співіснування різних етнічних і релігійних груп. Соціальна згуртованість найкраще простежується серед представників, яких об'єднують спільні релігійні цінності, близькі мовно-культурні характеристики та світогляд. У цьому контексті інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади відбувається нерівномірно, адже взаємодія між місцевими жителями та

переселенцями залежить від рівня соціальної довіри та готовності суспільства до прийняття нових культурних елементів.

Однак процес інтеграції не є безболісним. Виникнення соціальних напружень, навіть у латентній формі, створює ризики розбіжностей у суспільстві та ускладнює формування міцного соціального мікроклімату. З огляду на це, актуальним стає розвиток структур соціальної допомоги, які спрямовані не лише на задоволення матеріальних потреб переселенців, а й на забезпечення їхнього успішного включення в нове середовище. Такі структури повинні функціонувати як координаційні платформи, що об’єднують різні форми соціальної підтримки в межах територіальних громад.

Особливої актуальності ця проблема набуває в Україні, де, на відміну від Польщі, не існує системної підтримки родин у потребі, що охоплювала б усі аспекти соціальної інтеграції. Наприклад, у Польщі функціонує інститут асистента родини, який призначається при виникненні труднощів у сім’ї та допомагає налагоджувати взаємодію з соціальними службами. В Україні ж такі механізми ще не є поширеними, що суттєво ускладнює роботу з родинами ВПО та іншими категоріями населення, які потребують допомоги.

Проте розвиток громадянського суспільства та діяльність неурядових організацій відкривають можливості для впровадження нових моделей соціального супроводу родин. Важливу роль у цьому процесі відіграють благодійні ініціативи та громадські організації. Як зазначають представники CWR (Центру роботи з родинами): «На жаль, працівники територіальних або освітніх центрів, а також центрів соціальної допомоги для родин, дітей та молоді не можуть охопити всі родини, які потребують такої допомоги. Існує також базовий рівень комплектації та навантаження. Тому саме благодійним організаціям слід висловити величезну подяку за те, що вони все ще займаються роботою, яку не можуть виконати працівники територіальних центрів чи центри соціальної допомоги».

Досвід соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб демонструє, що ефективна адаптація можлива лише за умови взаємодії двох основних суб’єктів

– родин, які потребують допомоги, та приймаючих громад. Польська модель асистування родинам, яка впроваджується через діяльність CWR, є показовим прикладом того, як комплексний підхід може трансформувати систему соціальної підтримки [63].

Результати реалізації цієї моделі вказують на якісну зміну соціальної динаміки в громадах, де працюють такі структури. Для переселенців це означає перехід від стану кризи та невизначеності до поступового відновлення автономності, відчуття стабільності та активної участі у житті громади. Одним із важливих результатів є формування психологічної культури самодопомоги серед ВПО. Як зазначають фахівці: «Якщо вже спостерігаються ознаки психологічної культури самодопомоги, коли людина прийшла сюди і відкрилася не тільки через брак грошей чи можливість віддати дитину до дитячого садка, але й прийшла з внутрішнім психологічним дискомфортом і знала, куди йти, це вже добре».

Водночас діяльність Центрів сприяє зміцненню соціальної згуртованості приймаючих громад. Однією з успішних ініціатив є програми взаємного обміну та інтеграційні візити родин, що реалізуються у форматі «Схід – Захід». Вони спрямовані на те, щоб переселенці могли безпосередньо взаємодіяти з місцевими жителями, знайомитися з особливостями нового середовища та долати стереотипи через особистий досвід. Практика доводить, що такі заходи сприяють формуванню почуття приналежності до громади та створенню міцніших соціальних зв’язків.

Аналіз результатів групових інтерв’ю із залученням бенефіціарів та представників громад, які приймають внутрішньо переміщених осіб, свідчить про те, що процес інтеграції має поетапний характер. В умовах роботи Центру роботи з родинами інтеграція ВПО в громаду розгортається у кількох напрямках, що забезпечують поступове залучення переселенців до активного соціального життя, та передбачає наявність трьох рівнів інтеграції [35, с.103].

Перший рівень – особистісне оновлення та розвиток навичок самостійного вирішення проблем. На цьому етапі родини отримують необхідну підтримку в рамках програм асистування, що допомагає їм виробляти адаптаційні стратегії та

здобувати навички самостійного подолання життєвих труднощів. Важливим аспектом цього процесу є осмислення та переоцінка негативного досвіду, що пережили переселенці. Часто ситуації, пов'язані із загрозою життю, нестабільністю та невизначеністю, стають поштовхом до особистісного розвитку та формування нових ціннісних орієнтирів.

Другий рівень – соціальна інтеграція через підтримку громади та розвиток нових форм соціальної допомоги. На цьому етапі відбувається розширення мережі соціальної взаємодії: переселенці отримують підтримку не лише з боку організацій, а й від місцевих жителів, що допомагає їм почуватися більш впевнено у новому середовищі. Важливим механізмом, що сприяє цьому процесу, є менторство родин (тьюторинг) – коли сім'ї, які успішно адаптувалися до нових умов, стають підтримкою для тих, хто лише починає шлях інтеграції. Такий підхід сприяє формуванню взаємної довіри між ВПО та місцевими громадами та допомагає переселенцям швидше адаптуватися до змінених умов життя.

Третій рівень – активізація громад та залучення їх до інтеграційного процесу. На цьому етапі громада бере на себе відповідальність за соціальну інтеграцію переселенців, усвідомлюючи, що їхня участь у суспільному житті є важливим фактором соціальної стабільності. Одним із механізмів, що сприяє активному залученню громади, є створення та оновлення соціально орієнтованих практик, що допомагають не лише інтегрувати ВПО, а й зробити громаду більш відкритою та згуртованою.

Серед таких практик важливе місце посідають соціально-мистецькі проекти, які відіграють значну роль у зниженні соціальної напруги та зміцненні комунікації між місцевими мешканцями та переселенцями. Досвід України свідчить, що культура завжди була потужним інструментом формування національної ідентичності та соціальної єдності, а в періоди кризових змін культурні ініціативи стають ще актуальнішими.

У сучасних соціальних дослідженнях значну увагу приділяють адаптації внутрішньо переміщених осіб, оскільки це порівняно новий напрям у вивченні

міграційних процесів. Вимушене переміщення, спричинене збройними конфліктами, природними катастрофами чи економічними кризами, створює додаткові виклики як для самих переселенців, так і для громад, які їх приймають.

Досвід останніх років засвідчує, що адаптація ВПО – це складний і тривалий процес, який охоплює не лише матеріальні та побутові аспекти, а й психологічні, соціокультурні та економічні фактори. Зокрема, дослідження, проведені в Україні після початку збройного конфлікту на сході країни, показують, що переселенці стикаються з низкою проблем, серед яких: складнощі з доступом до медичних послуг через відсутність постійної реєстрації; обмежені можливості отримання житла, що ускладнює стабілізацію умов проживання; нестача соціальної підтримки, зокрема труднощі з налагодженням контактів у приймаючих громадах.

Різні наукові підходи пропонують альтернативні моделі розуміння адаптації ВПО. Наприклад, у дослідженні Т.Р. Кульчицького адаптація розглядається як багаторівневий процес, що включає біологічні, психологічні та соціальні аспекти. Автор підкреслює, що адаптація – це не просто пасивне пристосування до нових умов, а активна взаємодія індивіда із середовищем, що передбачає поступове входження до соціального та економічного життя приймаючої громади.

Інші дослідники розглядають адаптацію через призму окремих сфер життєдіяльності. Наприклад, у роботі Г.В. Виноградової наголошується на трьох вимірах адаптації: професійна адаптація, що включає можливості працевлаштування та професійної інтеграції; інтерактивна адаптація, яка охоплює взаємодію з місцевими мешканцями, створення соціальних зв’язків та участь у житті громади; загальна адаптація, що передбачає поступове пристосування до нових соціальних норм, культурного середовища та рівня життя [2, с.149].

Такі підходи дозволяють комплексно оцінити складність процесу адаптації ВПО та врахувати широкий спектр чинників, які впливають на їхнє включення в соціальне середовище.

У наукових дослідженнях процес адаптації внутрішньо переміщених осіб розглядається як багатовимірний феномен, що охоплює емоційні, соціальні та культурні аспекти. Наприклад, М.І. Іншин визначає два ключові рівні адаптації.

Психологічна адаптація, що стосується емоційного стану та психічного здоров'я ВПО. Переживання воєнного конфлікту, вимушеного переміщення та втрати дому створюють високий рівень стресу, що може призводити до емоційного виснаження та психологічних розладів. У цьому контексті важливими є психологічна підтримка, терапевтичні програми та реабілітаційні ініціативи.

Соціокультурна адаптація, яка передбачає підлаштовування ВПО до нових соціальних норм, традицій та способів життя. Цей аспект включає взаємодію переселенців із місцевими мешканцями, формування нових соціальних зв'язків та прийняття культурних особливостей громади.

Аналізуючи питання соціальної інтеграції, Ю.І. Артюх наголошує на ключовій ролі взаємодії ВПО з родиною, місцевою громадою та соціальними службами. Автор підкреслює, що створення підтримуючого середовища значно покращує інтеграційні процеси та сприяє зменшенню соціальної ізоляції переселенців. Одним із важливих аспектів цього процесу є залучення громадських організацій та волонтерських рухів, що надають ВПО допомогу у вирішенні побутових, юридичних та соціально-економічних питань.

Питання адаптації мігрантів та переселенців часто розглядається через концепцію акультурації, що передбачає взаємний вплив культур та адаптацію до нового середовища. У цьому контексті дослідники Д. Беррі, Р. Борхіс, Л.С. Муасе, С. Перро та С. Сенекаль запропонували «інтерактивну модель акультурації» (Interactive Acculturation Model), яка аналізує динамічні відносини між приймаючим суспільством та мігрантами [61].

Основні сценарії взаємодії між ВПО та приймаючими громадами:

− Консенсусні стратегії. Суспільство та переселенці взаємно підтримують інтеграцію. Наприклад, громада сприяє адаптації ВПО, а самі переселенці

прагнуть інтегруватися, зберігаючи свою ідентичність. Такий підхід сприяє формуванню толерантного соціального середовища.

− Проблемні стратегії виникають у випадках, коли громада очікує від мігрантів асиміляції, але самі переселенці бажають зберегти власну культуру та звичаї. Це може створювати соціальну напругу, оскільки мігранти відчувають тиск на зміну їхньої ідентичності, а громада – недостатню готовність ВПО до інтеграції.

− Конфліктні стратегії: громада намагається асимілювати переселенців, а ВПО, навпаки, прагнуть сепарації. У таких випадках можливе створення замкнених етнокультурних анклавів, що ускладнює інтеграцію та призводить до соціальної відособленості.

− Ексклюзія та маргіналізація: найнебезпечніший сценарій, коли і громада, і переселенці не виявляють інтересу до взаємодії. Така ситуація веде до ізоляції ВПО, посилення соціальних бар'єрів, формування негативних стереотипів та навіть ризику конфліктів. У крайніх випадках така ситуація може проявлятися у вигляді політики «прихованої дискримінації», коли ВПО обмежуються в доступі до житла, роботи чи освіти.

Аналіз соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб дозволяє виокремити ключові фактори та бар'єри, що впливають на процес адаптації. Зважаючи на унікальну ситуацію внутрішньої міграції в Україні, важливо враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, що визначають ефективність соціальної адаптації переселенців у приймаючих громадах. Основні фактори, що сприяють адаптації ВПО [58]:

− Соціокультурна відповідність середовища. На думку дослідника А. Шютца, успішність адаптації залежить від рівня культурної спорідненості між суспільством, яке приймає, та суспільством, яке залишили переселенці. Чим меншою є «культурна дистанція», тим легше інтегруватися новоприбулим. Наприклад, ВПО з Донбасу, які переселилися до східних регіонів України, стикаються з меншими соціокультурними бар'єрами, оскільки зберігається спільність релігійних, мовних та історичних традицій.

− Соціально-економічна стабільність. Важливим фактором є доступ до житла та можливість працевлаштування, що забезпечує фінансову незалежність та відчуття стабільності. Переселенці, які володіють затребуваними професійними навичками, мають більше шансів знайти роботу та закріпитися в новому середовищі.

− Тривалість перебування у приймаючій громаді. Дослідження В. Мукмеля підтверджують, що чим довше мігранти залишаються в новому місці, тим вищі їхні шанси на успішну адаптацію. За даними Міжнародної організації з міграції (2018 р.), понад 62% переселенців з Донбасу та Криму залишаються в приймаючих громадах понад три роки, що свідчить про поступове пристосування до нових умов. Водночас лише 28% висловили бажання повернутися додому після завершення конфлікту, що підтверджує формування соціальних зв’язків та економічної інтеграції.

− Отримання офіційного статусу та громадянства. Формальна легалізація статусу ВПО, отримання прописки та можливість повноцінного участі в соціальних програмах сприяють адаптації та інтеграції переселенців. Громадянство або офіційний статус ВПО дозволяє користуватися державними пільгами, соціальним захистом, а також брати участь у житті громади.

− Міжгрупові шлюби як чинник адаптації. Одним із механізмів, що сприяє інтеграції, є змішані шлюби між представниками приймаючого суспільства та ВПО. Вони не лише зміцнюють соціальні зв’язки, але й сприяють формуванню спільної ідентичності у новому середовищі. Водночас негативним фактором є розрив родини, коли частина сім’ї залишається у місці попереднього проживання, що може формувати у ВПО психологічний запит на повернення.

− Фактор добровільності у виборі місця проживання. Хоча вимушене переселення є переважно незапланованим, певний вибір все ж можливий. Якщо людина переїжджає до регіону, який їй раніше подобався або де вона вже мала соціальні контакти, адаптація відбувається швидше та менш травматично.

Розглядаючи соціальну адаптацію внутрішньо переміщених осіб, важливо враховувати не лише сприятливі фактори, але й потенційні бар'єри, які можуть ускладнювати їхню інтеграцію, серед яких:

− Культурні розбіжності та мовний бар'єр. Як зазначає Д. Манчіні, значні відмінності між культурою регіону, з якого виїхали ВПО, та приймаючою громадою можуть гальмувати процес адаптації. Найсерйознішою проблемою є незнання мови приймаючого суспільства, що ускладнює працевлаштування, соціальну взаємодію та доступ до послуг.

Дослідження А. Гамбергер визначає кілька факторів, які впливають на швидкість засвоєння нової мови: тривалість перебування у громаді (чим довше, тим вища мовна компетентність); рівень освіти (освічені люди вивчають мову швидше); вік (старшим людям складніше опанувати нову мову); лінгвістична дистанція між рідною та новою мовами; попередній досвід взаємодії з мовою до переселення [58].

− Відсутність житла, роботи та фінансової стабільності. Економічні труднощі часто стають ключовим бар'єром інтеграції. ВПО, які змушені покладатися виключно на державну допомогу, мають обмежені можливості для соціальної мобільності. Неможливість придбати або орендувати житло може призводити до тривалої соціальної нестабільності.

− Компактне проживання та його наслідки. Дослідження свідчать, що ВПО, які мешкають у спеціально створених поселеннях або в бідних районах, частіше мають намір повернутися до попереднього місця проживання, ніж ті, хто живе серед місцевого населення. Соціологічний моніторинг показує, що 54% ВПО, які проживають компактно, прагнуть повернутися, тоді як серед тих, хто мешкає у квартирах чи будинках, цей показник лише 37%.

− Негативне ставлення з боку приймаючих громад. Якщо місцеве населення сприймає ВПО як конкурентів за ресурси або джерело соціальних проблем, це поглиблює соціальну дистанцію.

Р. Борхіс, Л. С. Муасе, С. Перро і С. Сенекаль у своїй «інтерактивній моделі акультурації» зазначають, що успішна адаптація можлива лише тоді, коли

стратегії ВПО та приймаючого суспільства узгоджуються. Якщо переселенці прагнуть інтеграції, а місцеве населення – до їхньої ізоляції, це створює напругу та соціальні конфлікти.

На думку В. Мукомеля, слід розрізняти ворожі почуття домінуючої більшості та фактичні соціальні дії, які можуть виявлятися у дискримінаційних практиках. Якщо упереджене ставлення приймаючого суспільства переростає у реальні обмеження у сфері працевлаштування, оренди житла, доступу до соціальних послуг, це може призвести до ізоляції та сегрегації ВПО.

Дослідження Н. Мастикової показують, що чим нижчий рівень економічного благополуччя країни, тим більш нетерпимим стає суспільство до мігрантів. Це пояснюється конкуренцією за ресурси, коли ВПО сприймають як претендентів на соціальні виплати та робочі місця.

Як зазначають М. Фуко, Н. Феркл, П. Штромпке, медіадискурс не лише відображає, а й формує соціальну реальність. Через масмедіа суспільство отримує «готові» уявлення про ВПО, що значно впливає на їхнє сприйняття та, відповідно, процес інтеграції.

У. Томас наголошує, що медіа не просто інформують, а й визначають проблематику соціальних явищ, подаючи їх у певному світлі.

Одним із механізмів дискредитації ВПО є формування їхнього образу як соціально слабкої, залежної групи, яка потребує зовнішньої допомоги. Це може породжувати у місцевого населення презирливе або насторожене ставлення, особливо серед тих, хто також має труднощі в соціально-економічній сфері. Використання у ЗМІ негативних термінів щодо міграції впливає на підсвідоме сприйняття переселенців. У дискурс-аналізі англомовної преси виявлено часте використання метафор стихійного лиха щодо мігрантів: «хвиля міграції», «повінь біженців», «потік переселенців». Такі формулювання підсвідомо сприймаються як загроза для країни, що може провокувати страх і негативну реакцію громадян.

Останнім з ключових бар’єрів, що гальмують соціальну адаптацію внутрішньо переміщених осіб, є фактор вимушеності переселення.

Внутрішня міграція, спричинена збройними конфліктами чи іншими надзвичайними подіями, має значний вплив на психологічний стан переселенців. На відміну від добровільної міграції, вимушене переміщення пов’язане з втратою стабільності, домівки, роботи, соціального статусу, що викликає емоційний шок, стрес і навіть фрустрацію. Психологічна нестабільність супроводжується відторгненням нової реальності, а також бажанням повернутися до попереднього місця проживання, що затримує процес соціальної адаптації. Переселенці можуть відчувати гостре незадоволення своїм новим становищем, що обумовлено: матеріальними втратами (втрата житла, доходів, особистих речей); зниженням соціального статусу (перехід від стабільного соціально-економічного стану до невизначеного майбутнього); труднощами встановлення соціальних контактів (пошук роботи, соціальних зв’язків у новому середовищі); невизначеністю щодо майбутнього (відсутність довгострокових перспектив стабільного життя).

Позитивний досвід адаптації ВПО залежить від наявності сприятливих факторів, зокрема: спільність соціокультурних характеристик переселенців і приймаючого середовища (мова, релігія, культурні традиції); тривалість проживання у громаді (чим довше ВПО перебувають у новому середовищі, тим вища їхня інтеграція); залученість у громадське життя (участь у місцевих ініціативах, релігійних спільнотах, соціальних програмах); позитивне ставлення до переселенців у приймаючому суспільстві (відсутність дискримінації, толерантність, підтримка); дисперсне проживання ВПО серед місцевого населення, що сприяє налагодженню міжособистісних контактів [39, с.216].

У сучасній науковій літературі існують різні підходи до дослідження адаптаційних процесів у літніх переселенців:

– індивідуальні стратегії подолання стресу та психоемоційного навантаження (методи самозбереження, управління стресом, психологічна підтримка);

– дослідження соціальних мереж підтримки (аналіз ролі родини, соціальних служб, громадських об’єднань у процесі інтеграції);

– вплив державної політики та соціальних програм на адаптацію ВПО у приймаючих громадах.

Аналіз соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах засвідчив, що успішна інтеграція залежить від низки соціальних, економічних та культурних факторів. Важливу роль відіграє підтримка з боку державних і громадських організацій, забезпечення доступу до житла, працевлаштування та освітніх можливостей. Також значну увагу слід приділити міжкультурному діалогу, який сприяє налагодженню відносин між ВПО та місцевим населенням, зменшуючи соціальну напругу. Історичне дослідження показало, що інтеграційні процеси значною мірою залежать від рівня відкритості приймаючих громад і готовності адаптувати свої соціальні структури до нових викликів.

Успішна адаптація ВПО можлива завдяки комплексному підходу, що поєднує соціальну політику, культурні заходи та персоналізовану підтримку родин. Залишається відкритим питання подальшого розвитку державних програм і можливостей співпраці з міжнародними організаціями для забезпечення стійкої інтеграції переселенців.

1.2 Уточнення основних понять дослідження: «адаптація», «соціальна адаптація», «приймаюча громада», «внутрішньо переміщені особи»

Поняття «адаптація» має багатогранне значення в різних наукових дисциплінах. У біології адаптація розглядається як процес пристосування організмів до змін навколишнього середовища, що забезпечує їх виживання. Одним із засновників еволюційної теорії є Чарльз Дарвін, який у своїй праці «Походження видів» обґрунтував концепцію природного добору, згідно з якою виживання видів залежить від їхньої здатності пристосовуватися до змін середовища. Дарвін підкреслював, що адаптація є ключовим механізмом еволюції, що забезпечує виживання найбільш пристосованих організмів [43, с.71].

У психології термін «адаптація» стосується здатності індивіда ефективно реагувати на зміни в особистому чи соціальному середовищі, зберігаючи психічне здоров'я та емоційну рівновагу. Одним із ключових представників цього підходу є Жан Піаже, який розробив теорію когнітивного розвитку, де адаптація розглядається як процес асиміляції та акомодації нової інформації до існуючих когнітивних схем. Асиміляція включає інтеграцію нових знань у вже наявні структури, тоді як акомодація передбачає зміну цих структур для адаптації до нових умов. Завдяки цим процесам індивід здатен пристосовуватись до змін навколишнього середовища, підтримуючи внутрішню рівновагу [47, с.62].

Адаптація є основним поняттям у соціології, яке вивчає, як індивіди та суспільства пристосовуються до змін у своєму середовищі. Цей процес є критично важливим для виживання та розвитку, оскільки дозволяє громадам ефективно орієнтуватися в соціальних, економічних та культурних змінах. Розуміння адаптації дає цінні уявлення про людську поведінку, розвиток суспільства та механізми, які спричиняють соціальні зміни.

У соціології адаптація відноситься до процесів, через які індивіди чи групи змінюють свою поведінку, норми та цінності у відповідь на внутрішні зміни або зовнішні стимули. На відміну від біологічної адаптації, яка передбачає генетичні зміни протягом поколінь, соціальна адаптація зосереджена на поведінкових та культурних коригуваннях, які можуть відбутися в межах одного покоління. Це поняття є важливим для аналізу того, як суспільства справляються з викликами та еволюціонують у контексті змінюваних обставин.

Соціальна адаптація проявляється у різних формах. Культурна адаптація передбачає зміни в культурних практиках, щоб краще відповідати новим умовам чи обставинам. Структурна адаптація стосується модифікацій соціальних інститутів та організаційних структур, щоб задовольнити нові потреби. Поведінкова адаптація включає коригування індивідуальної або групової поведінки у відповідь на нові соціальні очікування чи норми. Ці форми адаптації взаємопов'язані і часто відбуваються одночасно, коли суспільства реагують на зміни.

Соціалізація відіграє важливу роль у процесі адаптації. Саме через соціалізацію індивіди вчать і засвоюють норми, цінності та поведінку, необхідні для участі в суспільстві. Цей процес сприяє адаптації, надаючи індивіду необхідні навички та знання для орієнтації в нових соціальних ролях і середовищах. Соціалізація забезпечує передачу культурної спадщини та традицій новим поколінням, підтримуючи соціальну сталість навіть у процесі адаптаційних змін.

Сім'ї, навчальні заклади, групи однолітків і засоби масової інформації є ключовими агентами соціалізації, які формують здатність індивіда до адаптації. Завдяки розумінню механізмів соціалізації ми отримуємо уявлення про те, як суспільства готують своїх членів до змін і як індивіди сприяють соціальній адаптації. Соціалізація відбувається протягом усього життя індивіда, але є особливо важливою в дитинстві та підлітковому віці, коли формуються основні переконання і поведінка.

Кілька соціологічних теорій пропонують рамки для розуміння того, як і чому відбувається адаптація в суспільствах. Ці теорії висвітлюють різні механізми та чинники адаптації, відображаючи різноманітні перспективи на соціальні зміни [9, с.34].

Функціоналістська теорія стверджує, що кожен аспект суспільства виконує функцію, яка сприяє загальній стабільності та безперервності громади. Згідно з функціоналістами, соціальні інститути та практики існують, оскільки вони виконують необхідні функції для виживання суспільства. Адаптація в цьому контексті забезпечує збереження суспільної цілісності та функціональності, коригуючи структури та норми відповідно до змінюваних потреб. Дисфункціональні елементи, які не сприяють стабільності, природно виключаються через процес адаптації. Ця перспектива підкреслює взаємозалежність компонентів суспільства та важливість підтримання рівноваги.

Конфліктна теорія припускає, що адаптація є результатом постійних конфліктів між різними соціальними групами, які змагаються за ресурси та владу. З цієї точки зору суспільства є аренами нерівності, які породжують конфлікти та

зміни. Адаптація виникає під впливом соціальних нерівностей і боротьби за владу, що призводить до значних трансформацій, коли домінуючі групи накладають зміни або коли підкорені групи намагаються змінити статус-кво. Ця теорія підкреслює, як адаптація може бути суперечливим процесом, що виникає через напруження та суперечності всередині суспільства.

Символічний інтеракціонізм зосереджується на мікрорівневих взаємодіях між індивідами та на тому, як ці взаємодії формують соціальну реальність. У контексті адаптації ця теорія стверджує, що індивіди адаптуються, інтерпретуючи та переосмислюючи соціальні символи, значення та очікування через свої взаємодії. Соціальні реальності конструюються та змінюються, коли люди спілкуються і узгоджують значення. Адаптація відбувається, коли індивіди коригують свої сприйняття та поведінку у відповідь на нові ситуації, таким чином впливаючи на більші соціальні патерни. Ця перспектива підкреслює важливість суб'єктивного досвіду та активну роль індивідів у формуванні суспільства [21, с.58].

Адаптація в суспільствах залежить від багатьох чинників, які можуть суттєво впливати на швидкість та характер змін. Ці чинники можуть бути екологічними, технологічними, культурними або економічними, і вони часто взаємодіють складним чином.

Екологічні фактори, такі як природні катастрофи, зміна клімату та виснаження ресурсів, вимагають адаптації. Суспільства можуть розробляти нові технології для боротьби з екологічними проблемами, змінювати економічну діяльність відповідно до нових умов або мігрувати в більш придатні для життя райони. Наприклад, громади, що стикаються з підвищенням рівня моря, можуть впроваджувати прибережні захисні споруди або переміщатися вглиб країни. Екологічні зміни можуть спричинити значні коригування в тому, як суспільства організовують своє життя та використовують ресурси, впливаючи на все – від сільськогосподарських практик до містобудування.

Технологічний прогрес є важливим рушієм соціальної адаптації, часто вимагаючи від суспільств адаптуватися до нових способів життя та роботи.

Промислова революція перетворила сільськогосподарські суспільства на індустріальні, змінюючи трудові практики, патерни урбанізації та соціальні структури. Подібним чином цифрова епоха змінила комунікацію, освіту та торгівлю, що призвело до нових соціальних норм і взаємодій. Технологічний прогрес може порушити існуючі системи, вимагаючи адаптації на індивідуальному та суспільному рівнях для використання нових можливостей і мінімізації потенційних ризиків.

Культурні фактори, включаючи зміни в цінностях, переконаннях і практиках, впливають на те, як суспільства адаптуються. Глобалізація сприяла обміну культурними ідеями та нормами, що призвело до прийняття нових стилів життя та змішування культур. Суспільства можуть адаптуватися, приймаючи різноманіття, переоцінюючи традиції або домовляючись щодо культурних ідентичностей. Культурна адаптація також може відбуватися як відповідь на внутрішні зміни, такі як демографічні зміни або соціальні рухи, які кидають виклик існуючим нормам і виступають за нові погляди на питання, як роль статей, права людини або екологічне управління.

Економічні фактори відіграють важливу роль у стимулюванні адаптації. Економічні кризи, зміни на ринку праці та зміщення глобальної торгівлі можуть змусити суспільства коригувати свої економічні політики та практики. Індивіди можуть потребувати набуття нових навичок або зміни професії у відповідь на економічний тиск. Суспільства можуть здійснювати реформи для подолання безробіття, нерівності або економічної нестабільності. Економічна адаптація часто передбачає балансування між короткостроковими потребами та довгостроковою стійкістю, що вимагає стратегічного планування та інвестицій у такі сфери, як освіта, інфраструктура та інновації.

Розуміння процесу адаптації передбачає вивчення того, як суспільства розпізнають необхідність змін, реалізують коригування та інституціоналізують нові практики. Цей процес часто є складним і багатогранним, з участю різних зацікавлених сторін і рівнів суспільства.

Теорія соціального навчання Альберта Бандури є важливою концепцією для розуміння процесу адаптації. Вона акцентує увагу на тому, що значна частина людської поведінки формується через спостереження за іншими людьми та моделювання їхньої поведінки. Люди здатні навчатися, спостерігаючи за поведінкою інших, особливо авторитетних фігур або членів свого соціального оточення. Це спостереження включає як саму дію, так і її наслідки. Поведінка, яку демонструють інші люди, може стати моделлю для наслідування. Якщо поведінка моделі приносить позитивні наслідки, ймовірність того, що індивід повторить цю поведінку, зростає. Важливою складовою є підкріплення або нагородження за певні дії. Позитивне підкріплення стимулює повторення поведінки, а негативне – зменшує ймовірність її повторення. Люди здатні регулювати свою поведінку на основі внутрішніх стандартів і оцінок. Вони порівнюють свої дії з соціальними нормами і коригують їх, прагнучи до відповідності очікуванням суспільства [12, с.248].

Концептуальність соціальної адаптації зумовлена тим, що вона є предметом вивчення різних наукових напрямів, що само по собі створює передумови для застосування різних підходів до її визначення. У контексті адаптації людини до змін у соціальному середовищі одним із основних підходів до вивчення її природи є соціологічний.

Функціонально адаптація особистості – це процес засвоєння, або «інтеріоризації», існуючих норм. Будь-яке відхилення від прийняття цих норм особистістю є соціальною патологією. Відсутність норм, їх дефекти, нечіткість – це патологія суспільства. Хоча Е. Дюркгейм не використовує термін «адаптація», його шкала «норма-патологія» повністю ідентична поняттям адаптації-дезадаптації.

Позитивістське розуміння адаптації як сліпого прийняття та засвоєння особистістю умов соціального середовища відповідає ламаркістській концепції прямої адаптації. Роль особистості повністю ігнорується, а адаптація визначається як процес, протилежний соціальному прогресу.

Вузькість позитивізму успішно долається у працях М. Вебера. Він не заперечує соціально-нормативного визначення адаптації особистості, але вважає, що це не єдиний і не завжди найкращий підхід для індивіда. Якщо соціальні норми збігаються з інтересами особистості, вона їх дотримується; якщо ні, вона їх відкидає. Критерієм адаптації є раціональність, ефективність у досягненні цілей.

М. Вебер демонструє єдність індивідуального та групового рівнів адаптації та виявляє їхні природні суперечності. Змінюваність норм, моделей поведінки, підходів до досягнення цілей спонукає особистість до активної творчої діяльності. Примітно, що не соціальні норми створюють адаптацію особистості, а саме особистість у процесі своєї адаптації оцінює, модифікує та розвиває соціальні норми.

Таким чином, за М. Вебером, адаптація – це не лише спосіб існування особистості, але й один із механізмів соціального прогресу. Погляди М. Вебера започатковують прагматичний підхід до розуміння адаптації.

Проте індивідуалізм цілей та прагнення до максимальної раціональності у їх досягненні, за М. Вебером, порушують суспільний консенсус, протиставляючи інтереси особистості громадським інтересам. З точки зору Т. Парсонса, індивідуальна раціональність як основний критерій адаптації призводить до нестабільності та провокує соціальні конфлікти.

Суспільний прогрес, за Т. Парсонсом, є взаємним компромісом, інтеграцією. Його концепція «рівноваги суспільства» полягає у «балансі між взаємними очікуваннями індивіда та соціального середовища». Згідно з Т. Парсонсом, адаптація – це рівновага та стабілізація, суспільний спокій, однаково корисний як для особистості, так і для соціуму.

Погляди Т. Парсонса відповідають найпоширенішому, як у соціології, так і в інших науках, гомеостатичному підходу до розуміння адаптації.

Однак, як зазначає Р. Мертон, суспільство не є збалансованим, оскільки це несумісно з діалектикою розвитку. Соціальна структура внутрішньо суперечлива та динамічна, вона піддається постійним трансформаціям навіть у періоди

відносної соціальної стабільності. Тому адаптація особистості також відбувається в умовах нестабільності та конфліктів. Інституціоналізовані підходи до досягнення цілей не завжди приводять до очікуваного результату. Суспільство знову передає процес адаптації на індивідуальний рівень – кожна особистість обирає власний шлях чи спосіб адаптації, відповідний її нормативній організації.

Р. Мертон навіть розробив класифікацію основних підходів до індивідуальної адаптації залежно від встановлення цілей та шляхів їх досягнення, доводячи, що адаптація має індивідуально-типовий характер. Те, що є адаптацією для однієї особистості в певний момент, може не бути адаптацією для іншої особистості в іншому моменті, за рівних чи нерівних умов. Соціальні закони та норми допомагають особистості досягати адаптації, але водночас можуть перешкоджати цьому.

Адаптація, за Р. Мертоном, – це одночасно дотримання правил і їх заперечення. Це як раціональна поведінка, що веде до досягнення індивідуальних цілей, так і ірраціональна поведінка, яка свідомо позбавляє особистість такої можливості. Це водночас співпраця із соціумом і бунт проти нього. Таким чином, адаптація особистості, згідно з видатними соціологами, є «нормативністю», «раціональністю», «рівновагою», «індивідуальністю».

У результаті поняття адаптації не має єдиного, чіткого, загальновизнаного визначення, критеріїв, показників. Незважаючи на це, можна простежити спадковість деяких типових систем і поглядів на цей соціальний процес, що представлені у формі невеликої класифікації. Подібну спробу було здійснено в монографії Л.В. Корела, де виділено шість різних концепцій адаптації:

– адаптація використовується для позначення процесу, за допомогою якого суб’єкт пристосовується до нового середовища («акомодаційна/адаптаційна варіативність»);

– адаптація означає результат процесу адаптації;

– адаптація пов’язується з певною конкретною метою, до якої прагне суб’єкт: «вижити», досягти матеріального добробуту, покращити свій соціальний статус тощо;

– адаптація (адаптивність) передбачає відповідність між цілями та результатами, досягнутими в процесі діяльності;

– адаптація використовується для визначення співвідношення рівноваги (відносної гармонії), що встановлюється між суб'єктом і середовищем (гомеостатичний підхід);

– адаптація є процесом, який не лише відповідає законам гомеостазу, але й забезпечує можливість розвитку суб'єкта адаптації (гомеорез).

Соціальна адаптація є всеосяжним, безперервним, динамічним і відносно стабільним соціальним процесом встановлення відповідності між сукупним рівнем потреб особистості, які актуальні в певний час, і рівнем їх задоволення, що визначає її постійний розвиток. Адаптацію не можна визначати як стан. Це означало б можливість існування стану «неадаптованості» або відсутності адаптації, що суперечить її безперервності та динамізму.

Соціальна адаптація визначається як процес встановлення «відповідності». Важливо зазначити, як саме ця відповідність встановлюється, оскільки існує величезна кількість можливих підходів до її досягнення: взаємодія, занурення, навчання, включення, акомодація, формування та багато інших. У кожному конкретному випадку індивід може застосувати будь-який з цих підходів, тому вказівка на певний підхід у визначенні соціальної адаптації створює штучні обмеження, які ускладнюють інтерпретацію цього процесу.

Аналізуючи різні визначення соціальної адаптації, стає можливим простежити динаміку змін у використанні ключового поняття «адаптація», яке розуміється як «акомодація», «включення», «взаємодія». Найбільш поширеним визначенням соціальної адаптації є «взаємодія між індивідом і соціальним середовищем».

Соціальна адаптація визначається як кореляція між рівнем потреб і рівнем їх задоволення. В цьому і полягають деталі всього визначення, де існуючі потреби задовольняються і створюють нові потреби, на якісно вищому рівні. В загальних рисах це є закономірність розвитку як індивіда, так і суспільства, в якій соціальна адаптація відіграє роль характеристики інтенсивності розвитку. Це є

найважливішою відмінністю запропонованого визначення від більшості визначень соціальної адаптації, що існують у різних дисциплінах соціальних наук.

Поняття «внутрішньо переміщені особи» стосується осіб, які були змушені покинути свої постійні місця проживання через обставини, що становлять загрозу їхньому життю або безпеці, але не перетнули міжнародні кордони своєї країни. Це можуть бути збройні конфлікти, переслідування, порушення прав людини, стихійні лиха або інші надзвичайні ситуації. Відповідно до Керівних принципів ООН щодо внутрішнього переміщення, ВПО залишаються під юрисдикцією своєї держави, що зобов'язує її гарантувати захист і підтримку цим особам. Внутрішньо переміщені особи похилого віку є однією з найбільш вразливих груп, оскільки вони часто стикаються з додатковими труднощами, пов'язаними з фізичними обмеженнями, хронічними захворюваннями та потребою в особливій медичній допомозі [39, с.131].

Соціальна адаптація ВПО потребує комплексного підходу, що включає доступ до медичних послуг, житла, соціального забезпечення та правової допомоги. Особливо важливими є заходи, спрямовані на інтеграцію ВПО у місцеві громади, створення можливостей для підтримки соціальних зв'язків та збереження культурної ідентичності. Дослідження показують, що успішна адаптація внутрішньо переміщених осіб тісно пов'язана з рівнем соціальної підтримки з боку приймаючих громад, ефективністю державної політики та доступністю відповідних послуг і ресурсів.

Поняття «громада» має тривалу історію розвитку та є ключовим у сучасних соціальних науках. У науковій літературі існують численні трактування цього поняття. Відповідно до підходу, запропонованого Г. Слозанською, громада розглядається як форма соціальної (колективної) організації людей, що об'єднує мешканців певної території на основі спільних інтересів, соціальних взаємодій, культурних традицій та спільного використання ресурсів. Вона є первинною ланкою суспільства, що формує систему соціальних зв'язків та забезпечує

задоволення потреб її членів через механізми самоорганізації, підтримки та участі в соціальному житті.

Громада виконує кілька важливих функцій: підтримуючу (створення системи допомоги та взаємодії між членами громади), інтеграційну (формування спільної ідентичності), нормативно-контрольну (встановлення та підтримання соціальних норм), соціалізаційну (передача соціальних норм і традицій від покоління до покоління) та ресурсну (мобілізація місцевих ресурсів для вирішення соціальних проблем) [27, с.56].

Окрему категорію серед громад складають так звані «приймаючі громади». У контексті внутрішньо переміщених осіб, приймаюча громада – це соціально-територіальне утворення, яке стає новим місцем проживання осіб, що змушені були покинути свої попередні місця проживання через конфлікти, природні катастрофи або економічні труднощі. Згідно з дослідженнями Г. Слозанської, приймаюча громада відіграє ключову роль у процесах адаптації та інтеграції ВПО, оскільки саме вона забезпечує можливості для соціальної підтримки, економічної активності та включення нових мешканців у місцеву спільноту.

Важливими складовими ефективної роботи приймаючої громади є: розвиток місцевих соціальних інститутів для підтримки ВПО; формування механізмів інтеграції та соціальної згуртованості; залучення громадських організацій та волонтерських ініціатив; створення сприятливих умов для працевлаштування та соціальної мобільності нових мешканців.

Громада є базовою соціальною одиницею, що виконує багатофункціональну роль у суспільстві. Приймаючі громади, у свою чергу, є ключовими суб’єктами процесу соціальної адаптації, оскільки через їх ресурси та соціальні механізми здійснюється підтримка та включення внутрішньо переміщених осіб у місцеве життя.

Аналіз основних понять дослідження дозволяє визначити ключові концепції, що мають критичне значення для розуміння процесів соціальної адаптації, інтеграції та функціонування громад. Поняття «громада» розглядається як соціально-територіальна спільнота, що об’єднує мешканців

певної території через спільні інтереси, взаємодію та використання ресурсів. У межах цього підходу громада виконує важливі соціальні функції, зокрема підтримуючу, інтеграційну, нормативно-контрольну, соціалізаційну та ресурсну.

Особливу роль у соціальній інтеграції відіграють приймаючі громади, які створюють умови для адаптації внутрішньо переміщених осіб. Приймаюча громада виступає не лише як територіальне утворення, а й як механізм забезпечення соціальної згуртованості, доступу до соціальних послуг та економічних можливостей для нових мешканців. Успішність адаптаційних процесів значною мірою залежить від рівня соціальної підтримки, ефективності місцевих інституцій та наявності програм інтеграції.

Таким чином, поняття громади та приймаючої громади є невід'ємними складовими соціального середовища, яке забезпечує сталий розвиток і стабільність у суспільстві. В умовах децентралізації та підвищених соціальних викликів саме громади стають ключовими суб'єктами соціальної роботи, спрямованої на інтеграцію вразливих категорій населення.

1.3 Принципи та методи дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді

Дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді базується на низці принципів та методів, які забезпечують комплексний та об'єктивний аналіз цього явища [53, с.237].

Принцип об'єктивності вимагає неупередженого підходу до збору та аналізу даних, виключаючи вплив особистих уподобань або очікувань дослідника. Це забезпечує достовірність та надійність отриманих результатів. Наприклад, у нашому дослідженні ми використовували анкетування та інтерв'ювання сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді, щоб отримати неупереджені дані щодо їхнього досвіду адаптації.

Принцип системності передбачає розгляд об'єкта дослідження як системи, що складається з взаємопов'язаних елементів. Це дозволяє враховувати

комплексність процесу адаптації та аналізувати його з різних перспектив. У нашій роботі ми розглядали адаптацію як багаторівневий процес, що охоплює індивідуальні, міжособистісні та суспільні рівні взаємодії.

Принцип інтегративності полягає у поєднанні різних наукових підходів та методів для глибшого розуміння досліджуваного явища. Це сприяє більш повному та багатогранному аналізу процесу адаптації. Ми інтегрували соціологічні, психологічні та правові аспекти дослідження, що дозволило всебічно оцінити вплив різних факторів на процес адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб до приймаючих громад.

Методи дослідження включають як кількісні, так і якісні підходи. Кількісні методи дозволяють отримати статистично значущі дані про рівень адаптації, тоді як якісні методи дають змогу глибше зрозуміти особистий досвід та переживання сімей ВПО.

Анкетування – цей метод передбачає використання стандартизованих опитувальників для збору кількісних даних від великої кількості респондентів. Він дозволяє отримати інформацію про загальні тенденції та закономірності в процесі адаптації. Наприклад, ми використовували стандартизовані опитувальники для оцінки соціального самопочуття респондентів.

Інтерв’ювання – забезпечує глибше розуміння індивідуального досвіду та переживань сімей внутрішньо переміщених осіб. Це дозволяє виявити суб’єктивні аспекти адаптації, які можуть бути не враховані при використанні лише кількісних методів. Наприклад, в інтерв’ю з внутрішньо переміщеними особами ми зосереджувалися на їхніх труднощах у пошуку житла, встановленні нових соціальних контактів і доступі до медичних послуг.

Аналіз документів – включає вивчення офіційних звітів, законодавчих актів, статистичних даних та інших документів, що стосуються внутрішньо переміщених осіб. Це допомагає зрозуміти контекст та умови, в яких відбувається процес адаптації. Наприклад, ми аналізували звіти соціальних служб і організацій, що працюють із цією категорією населення.

Спостереження – дозволяє безпосередньо фіксувати поведінку та взаємодію внутрішньо переміщених осіб у реальних умовах. Це сприяє виявленню практичних аспектів адаптації та можливих труднощів, з якими стикаються ці особи. Наприклад, метод спостереження дозволив зафіксувати поведінкові прояви адаптації під час інтеграційних заходів у громадах, що дало змогу оцінити рівень активності та залученості сімей ВПО у соціальне життя.

Кейс-стаді – метод глибокого аналізу окремих випадків або ситуацій, що дозволяє детально вивчити специфічні аспекти адаптації та виявити фактори, які сприяють або перешкоджають успішній інтеграції. Використання цього методу дало змогу глибше проаналізувати індивідуальні випадки успішної адаптації сімей ВПО, зокрема вивчити фактори, що сприяли або ускладнювали цей процес.

Застосування цих принципів та методів у комплексі забезпечує всебічний та глибокий аналіз процесу соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб, що сприяє розробці ефективних стратегій підтримки та інтеграції цієї вразливої групи населення [47, с.117].

Таким чином, проведений аналіз історико-методологічних аспектів дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді дозволив виявити ключові тенденції у розвитку цього наукового напряму. Історичний розвиток підходів до вивчення адаптації демонструє еволюцію від біологічних і психологічних моделей до комплексного міждисциплінарного підходу, який враховує соціальні, економічні та культурні чинники. Зокрема, було виявлено важливість активної соціальної участі внутрішньо переміщених осіб, збереження їхніх соціальних зв’язків та доступу до ресурсів для успішної адаптації в нових умовах.

Уточнення основних понять, таких як «адаптація», «соціальна адаптація», «громада» та «внутрішньо переміщені особи», дало змогу сформувати чітке теоретичне підґрунтя для подальших досліджень. Адаптація розглядається як складний процес взаємодії індивіда із середовищем, що включає як психологічні, так і соціально-культурні аспекти. Особлива увага приділяється сім’ям

внутрішньо переміщених осіб, які є однією з найбільш вразливих груп населення.

Методологічні підходи до дослідження соціальної адаптації ВПО базуються на принципах об’єктивності, системності та інтегративності. Використання як кількісних (анкетування, аналіз документів), так і якісних методів (інтерв'ювання, спостереження, кейс-стаді) дозволило забезпечити всебічний аналіз процесу адаптації. Застосування цих методів сприяє глибшому розумінню проблем, з якими стикаються сім’ї ВПО у приймаючій громаді та розробці ефективних стратегій їхньої соціальної підтримки.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ

2.1. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб як клієнти соціальної роботи

Сім'я є фундаментальною соціальною одиницею, що складається з осіб, пов'язаних між собою кровною спорідненістю, шлюбом або іншими стійкими соціальними відносинами. Вона виконує ключові функції у житті людини, забезпечуючи соціалізацію, емоційну підтримку, економічну стабільність та психологічне благополуччя. У контексті внутрішньо переміщених осіб сім'я відіграє критичну роль у процесі адаптації до нового середовища та подолання кризових ситуацій [35, с.104].

Сім'ї внутрішньо переміщених осіб є однією з найбільш вразливих категорій клієнтів соціальної роботи. Вимушене переселення спричиняє значні труднощі, пов'язані із втратою житла, роботи, соціальних зв'язків та необхідністю адаптації до нового середовища. В цьому контексті соціальна робота з сім'ями ВПО базується на системному підході, що передбачає розгляд сім'ї як єдиної цілісної системи, в якій будь-які зміни впливають на загальну стабільність та функціонування родини.

У соціальній роботі з внутрішньо переміщеними особами важливим аспектом є врахування рівня вразливості сімей, які зазнали вимушеного переселення. Відповідно до сучасних досліджень та практичного досвіду соціальної роботи, можна виокремити декілька типів сімей, що мають різний рівень ризиків та потребують індивідуального підходу до підтримки та інтеграції у приймаючу громаду.

Сім'ї з дітьми становлять одну з найбільш вразливих груп серед внутрішньо переміщених осіб. Вимушене переселення спричиняє значні труднощі для дітей, оскільки вони стикаються зі зміною звичного середовища,

труднощами адаптації у нових навчальних закладах та емоційною нестабільністю. Для таких сімей важливими є освітні та психологічні програми, спрямовані на зниження стресу, соціальну інтеграцію та підтримку батьків у вихованні дітей в умовах кризової ситуації.

Сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю, є ще однією категорією підвищеного ризику. В умовах переміщення вони стикаються з труднощами доступу до необхідних медичних, освітніх та реабілітаційних послуг. Основним напрямком роботи з такими родинами є забезпечення їх спеціалізованою допомогою, сприяння доступу до медичних установ, адаптація освітніх програм та створення умов для соціальної залученості дітей у громаду.

Окрему категорію становлять сім'ї, у яких відсутній один із батьків, що часто зустрічається серед внутрішньо переміщених осіб. Такі родини стикаються з підвищеним навантаженням на єдиного опікуна, що створює ризики економічної нестабільності, емоційного виснаження та обмеженого доступу до соціальних послуг. Важливим завданням у роботі з такими сім'ями є надання матеріальної та психологічної підтримки, а також сприяння працевлаштуванню та соціальній інтеграції.

Літні люди, які мешкають у складі сім'ї або самостійно, також належать до особливо вразливих груп. Вони часто стикаються з проблемами здоров'я, соціальної ізоляції та фінансової нестабільності. Соціальні програми повинні враховувати потреби літніх переселенців, забезпечуючи їм доступ до медичних послуг, соціального супроводу та заходів, спрямованих на їхню інтеграцію в громаду.

Сім'ї, які зазнали втрати членів родини через бойові дії, часто переживають глибоку психологічну травму, що ускладнює процес адаптації. Їм необхідна комплексна підтримка, що включає психологічне консультування, юридичний супровід, а також створення умов для їх соціальної стабілізації.

У роботі з ВПО використовуються кілька ключових моделей соціальної роботи [49, с. 53]:

1. Кризове втручання – ця модель передбачає надання оперативної підтримки сім’ям, що опинилися в кризовій ситуації. Кризове втручання є одним із найважливіших напрямів соціальної роботи з сім’ями внутрішньо переміщених осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах через вимушене переселення. Його основна мета – допомогти сім’ї стабілізувати свій емоційний стан, задовольнити базові потреби та знайти шляхи адаптації в нових умовах проживання. Цей процес передбачає оперативне реагування та залучення ресурсів приймаючої громади для подолання критичних ситуацій.

Кризове втручання починається з оцінки ситуації та виявлення основних проблем, з якими стикається сім’я. Важливо визначити її першочергові потреби, такі як забезпечення житлом, харчуванням, доступом до медичних послуг та психологічної допомоги. Окрім цього, оцінюється рівень емоційного стресу членів родини та їхні можливості щодо самостійного подолання труднощів.

Після цього здійснюється надання термінової допомоги, яка включає організацію тимчасового житла, забезпечення гуманітарною підтримкою, надання консультацій щодо правового статусу та доступу до соціальних послуг. Важливою складовою цього етапу є кризове психологічне втручання, спрямоване на зниження рівня тривожності та підтримку адаптаційних можливостей сім’ї.

Наступним кроком є розробка індивідуального плану підтримки, який містить визначення основних цілей стабілізації та координацію дій між соціальними службами та місцевими організаціями. Важливою складовою є сприяння економічній інтеграції, що включає пошук можливостей працевлаштування, навчання, доступ до соціальних програм та ініціатив.

Одним із ключових елементів процесу є соціальна інтеграція, що сприяє включенню сім’ї у місцеве середовище. Це передбачає створення умов для спілкування з іншими мешканцями громади, участь у місцевих заходах та підтримку дітей у навчальних закладах. Важливим аспектом є розвиток навичок адаптації та самоорганізації, що допомагає родині більш ефективно долати труднощі, пов’язані з переселенням.

Завершальним етапом кризового втручання є моніторинг та супровід сім'ї. Це включає регулярну оцінку її стану, надання додаткових соціальних послуг та коригування індивідуального плану підтримки. Крім того, соціальні служби допомагають оцінити рівень адаптації родини та визначити її потреби в подальшій допомозі або підтримці.

Таким чином, кризове втручання дозволяє ефективно стабілізувати становище сім'ї внутрішньо переміщених осіб, створити умови для їхньої адаптації у новій громаді та сприяти їхній соціальній згуртованості. Важливу роль у цьому процесі відіграють як державні та громадські організації, так і ініціативи самої громади, які спільно створюють сприятливе середовище для подолання кризових ситуацій.

2. Кейс-менеджмент є довгостроковою моделлю соціальної роботи, яка передбачає постійний індивідуальний супровід сім'ї внутрішньо переміщених осіб для забезпечення комплексної підтримки та сприяння інтеграції в нове середовище. Його особливість полягає у системному підході до вирішення потреб родини шляхом координації різних видів допомоги, мобілізації ресурсів громади та використання мультидисциплінарного підходу .

Робота за цією моделлю починається з детальної діагностики ситуації родини, що включає аналіз матеріального становища, житлових умов, доступу до медичних послуг, рівня освіти та професійних навичок. Соціальний працівник, який виконує функції кейс-менеджера, оцінює потенційні загрози для стабільності сім'ї та визначає ресурси, які можуть бути використані для її підтримки.

На основі цієї оцінки формується індивідуальний план підтримки, який включає конкретні заходи щодо подолання труднощів: реєстрацію сім'ї в соціальних службах, оформлення фінансової допомоги, сприяння у пошуку роботи, забезпечення доступу до медичних і освітніх послуг, надання психологічної підтримки. Особлива увага приділяється інтеграції дітей у нову систему освіти та адаптації до нових соціальних умов [11, с.77].

Важливим аспектом кейс-менеджменту є безперервна комунікація з приймаючою громадою, залучення родини до місцевих ініціатив, участь у культурних та соціальних програмах. Взаємодія із соціальними працівниками, представниками органів влади, громадськими організаціями та волонтерськими рухами дозволяє створити ефективну мережу підтримки для сімей ВПО.

Процес кейс-менеджменту є гнучким і підлягає постійному моніторингу. Соціальний працівник регулярно аналізує стан родини, вносить корективи у план допомоги, сприяє подоланню нових викликів, які можуть виникати в процесі адаптації. Після досягнення стабільності у житті сім'ї відбувається поступове зменшення обсягу супроводу, що дає можливість родині самостійно функціонувати в новому соціальному середовищі.

Кейс-менеджмент є ефективною моделлю, яка не лише допомагає вирішувати нагальні проблеми внутрішньо переміщених сімей, а й створює передумови для їхньої довготривалої інтеграції та соціальної стійкості. Головною метою цієї моделі є досягнення родиною самостійності, що реалізується через персоналізовану підтримку, координацію ресурсів та залучення до життя громади.

3. Профілактичні програми у роботі з сім'ями внутрішньо переміщених осіб є важливим інструментом запобігання соціальним ризикам та створення умов для їхньої успішної адаптації у приймаючих громадах. Основна мета таких програм полягає у зміцненні стійкості родин, попередженні соціальної ізоляції, забезпеченні доступу до основних послуг та формуванні навичок, необхідних для самостійного життя у новому середовищі.

Однією з ключових особливостей профілактичних програм є їх комплексний характер, що охоплює різні сфери життя родини. Вони включають заходи з психологічної підтримки, правової допомоги, освітньої інтеграції дітей, сприяння зайнятості дорослих та розвиток навичок соціальної адаптації. Особлива увага приділяється роботі з психоемоційним станом членів сімей, оскільки тривале перебування у кризових умовах може призводити до стресу, депресії та емоційного виснаження.

Ще однією важливою складовою профілактичних програм є робота над зміцненням соціальних зв’язків між ВПО та місцевими громадами. Це досягається через організацію спільних заходів, культурних та освітніх ініціатив, а також залучення громадських організацій і волонтерів до процесу підтримки переселенців. Така взаємодія сприяє зниженню рівня стигматизації, формуванню почуття приналежності та залученості до життя громади.

Профілактичні програми також акцентують увагу на підвищенні рівня фінансової грамотності та професійної реабілітації. Навчальні тренінги, курси з підвищення кваліфікації та менторські програми допомагають дорослим членам родин знайти роботу, що значно покращує їхнє економічне становище та сприяє незалежності від соціальної допомоги.

Додатково профілактичні заходи включають розвиток програм підтримки дітей та підлітків, які стикаються з труднощами адаптації в нових умовах. Для них передбачені спеціалізовані психологічні консультації, інтеграційні освітні програми, творчі та спортивні ініціативи, що сприяють соціальній згуртованості та емоційному благополуччю.

Завдяки профілактичним програмам сім’ї внутрішньо переміщених осіб отримують не лише допомогу у вирішенні нагальних проблем, а й можливості для довгострокового розвитку та інтеграції. Вони сприяють створенню сприятливого середовища, у якому родини можуть ефективно адаптуватися до нових реалій, зміцнювати власні ресурси та будувати стабільне майбутнє.

Особливу роль у підтримці сімей ВПО відіграє громада, оскільки саме вона створює умови для ефективної інтеграції та соціальної підтримки. Зокрема, в рамках місцевих програм соціального розвитку передбачено створення центрів соціальної підтримки, організацію груп взаємодопомоги та реалізацію програм соціальної інклюзії [27, с.41].

Практичні кейси показують, що успішні моделі соціальної роботи з ВПО включають мультидисциплінарний підхід, коли залучаються соціальні працівники, психологи, юристи, медичні фахівці та представники органів місцевого самоврядування. Це дозволяє створити комплексну систему

підтримки, що охоплює різні аспекти життя сімей ВПО, забезпечуючи їхню стійкість та здатність до самостійного функціонування у нових умовах.

Отже, соціальна робота з сім'ями внутрішньо переміщених осіб має бути орієнтована не лише на надання термінової допомоги, а й на довгострокові заходи з інтеграції та забезпечення життєздатності родин у нових громадах. Важливими є розвиток індивідуальних стратегій адаптації, посилення ролі місцевих громад та впровадження ефективних соціальних програм, що сприяють соціальній згуртованості.

2.2. Інтеграція сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах

Загострення міграційної кризи в країні на тлі соціально-економічної нестабільності в умовах війни призвело до погіршення інституційної та економічної спроможності органів місцевого самоврядування забезпечувати подальшу інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді. Дослідження показують, що більшість внутрішньо переміщених осіб сприймають громаду лише як місце «очікування» та прагнуть повернутися до попереднього місця проживання (68,4% опитаних представників місцевого самоврядування), тому їх не варто розглядати як потенційний ресурс громади. Превентивними інструментами для підвищення ресурсного та економічного потенціалу органів місцевого самоврядування задля забезпечення подальшої інтеграції внутрішньо переміщених осіб є взаємодія з регіональними органами влади, ефективне використання потенціалу релокованих бізнесів, співпраця з благодійними фондами та неурядовими організаціями для вирішення проблем із житлом і створення додаткових високооплачуваних робочих місць.

Окрім окупації територій, втрати людських ресурсів та масштабного знищення критичної інфраструктури, російсько-українська війна, нова фаза якої розпочалася з повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, спричинила падіння реального ВВП (яке, за оцінками експертів, є більш значним, ніж у

більшості країн з історією військових конфліктів) та призвела до значних соціальних втрат і появи нового прошарку населення – внутрішньо переміщених осіб. Це люди, які змушені були залишити місця свого постійного проживання та оселитися в нових приймаючих громадах, не виїжджаючи за межі країни.

За даними Міжнародної організації з міграції, у 2022 році 13,5 мільйона людей були змушені покинути свої домівки, а станом на січень 2023 року в Україні було зареєстровано 5,4 мільйона внутрішньо переміщених осіб (МОМ в Україні, 2023). Загалом, станом на кінець 2022 року третина населення, яке проживає в Україні, була внутрішньо переміщеною (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, 2023).

Російська агресія та спричинена нею фінансово-економічна нестабільність і загрози безпеці вимагають ухвалення рішень як на національному, так і на місцевому рівнях для задоволення базових потреб внутрішньо переміщених осіб і забезпечення їх доступу до публічних послуг. Однак ці обставини здебільшого не сприяють здатності громад підтримувати адаптацію ВПО до життя на новому місці. У сучасних умовах ВПО потребують значної підтримки від приймаючих громад, особливо на початковому етапі після переміщення (адаптації) та в процесі подальшої інтеграції.

У деяких випадках ВПО створюють соціально-економічне навантаження на приймаючі громади, що не могло не вплинути на підходи до їх адаптації. З іншого боку, для подолання нових викликів, пов’язаних із зростанням фінансових, житлових, соціальних та безпекових проблем, які потребують негайних рішень, органи місцевого самоврядування потребують допомоги у пошуку ресурсів та адекватного державного фінансування [11, с.126] .

Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб і визначення можливостей органів місцевого самоврядування для їх задоволення в процесі адаптації до життя в приймаючій громаді є важливими завданнями та складовою політики щодо ВПО. Це дозволяє, з одного боку, розробляти механізми мінімізації негативних наслідків внутрішнього переміщення для приймаючих громад, а з

іншого – покращувати процеси соціальної адаптації та, відповідно, інтеграції ВПО в приймаюче суспільство.

Говорячи про вимушену міграцію в Україні в умовах війни та шляхи адаптації населення до життя в приймаючих громадах, варто зазначити деякі особливості:

– переміщення всередині країни здебільшого відбувалося на великі відстані, які іноді перевищували довжину релокації українців за кордон;

– переміщення мешканців мало «повторний характер», коли особа (або група осіб) переїжджала один раз, певний час залишалася у приймаючій громаді, а потім знову переїжджала до інших громад (часто в інші регіони).

Ще однією особливістю є те, що в одній третині громад, які приймали внутрішньо переміщених осіб, проживали люди із хронічними захворюваннями, а в одній чверті громад – люди з інвалідністю. Це уповільнювало процес адаптації ВПО до приймаючих громад і створювало додаткове навантаження на їхні бюджети.

Тезаурус проблеми вимушеного переміщення включає поняття приймаючої громади, яке, за словами Фомеконга, потребує більшої уваги та обґрунтування з боку міжнародних організацій та окремих держав, особливо в юридичній площині. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців трактує приймаючі громади як ті, що надають притулок переміщеним особам, а також як національні, регіональні та місцеві системи врядування, а також соціальні й економічні суб’єкти, у яких розміщуються біженці та внутрішньо переміщені особи.

Роль приймаючих громад у наданні гуманітарної допомоги, прийнятті та захисті ВПО у країнах, які стали епіцентрами внутрішнього переміщення, високо оцінюється. Однак дослідники звертають увагу на негативні наслідки масового внутрішнього переміщення для приймаючих громад, коли рівень їх фінансово-економічного потенціалу є низьким. У таких країнах, як Буркіна-Фасо, Нігерія, Малі та Колумбія, масове переміщення ВПО призвело до дестабілізації ситуації в приймаючих громадах через виснаження ресурсної бази, що спричинило

зростання напруженості та виникнення конфліктів між ВПО та приймаючими громадами, сприяючи локальному насильству [39, с.28].

Проблема нерівного доступу до базових благ (житла, соціальних послуг, робочих місць) між мешканцями громад і ВПО (навіть після 10 років проживання цих осіб у приймаючих громадах) є досить актуальною, що пов'язано з відсутністю налагоджених соціальних зв'язків і залежністю від державної допомоги. Проблему обмежених ресурсів та зростаючого навантаження на систему надання соціальних послуг і фінансовий потенціал приймаючих громад можна простежити у поведінці та ставленні мешканців до ВПО: високий рівень солідарності й підтримки переміщених осіб на момент їх прибуття з часом замінюється стриманим чи ворожим ставленням через конкуренцію на ринку праці.

Проведені дослідження чітко вказують на необхідність посиленої уваги з боку держав та міжнародних організацій до приймаючих громад, щоб допомогти їм впоратися з проблемами ВПО. Проте наразі існує небагато стратегій підтримки приймаючих громад і сімей, які приймають переміщених осіб, тоді як переваги зменшення вразливості ВПО та приймаючих громад шляхом надання їм допомоги до того, як вони опиняться у зоні ризику та крайньої бідності, не повністю реалізовані.

Проблеми, з якими зіткнулися приймаючі громади в Україні після масового внутрішнього переміщення у 2022 році, схожі на ті, що виникли на початку війни у 2014 році, коли 1,8 мільйона людей переїхали з Донецької та Луганської областей, а також з Криму. За даними дослідження, проведеного Міжнародною організацією з міграції, основними проблемами ВПО були відсутність житла (близько 70% ВПО орендували житло) та неможливість працевлаштування (лише 50% тих, хто працював до переміщення, змогли знайти роботу). Щодо приймаючих громад було виявлено зростання навантаження на місцеві бюджети та соціальну інфраструктуру.

У 2022 році кількість переміщених осіб в Україні зросла у багато разів. У Львівській області кількість ВПО, які «проходили через» (реєструвалися у)

деяких приймаючих громадах, сягала до 10% від чисельності населення цих громад. Значна частина з них розглядала приймаючі громади як місце тимчасового притулку (перебувала там певний час для отримання соціальних послуг, необхідної допомоги, тимчасового житла та психологічної підтримки) і рухалася далі. Люди, які залишалися у громадах тривалий час, стикалися з проблемами втрати приватного житла, фінансової стабільності, роботи, джерел доходу та важким емоційним станом після пережитих подій.

Роль приймаючих громад у процесі прийому, розміщення та підтримки ВПО недостатньо вивчена. Враховуючи масштабність переміщення в Україні, його раптовий характер та багаторазові переміщення окремих осіб чи груп із різною тривалістю перебування в громадах, зараз є надзвичайно важливим дослідити економічний потенціал приймаючих громад, готовність їхніх членів підтримувати ВПО, а також наслідки прийому переміщених осіб для цих громад. Ці питання потребують додаткового вивчення.

Це питання також актуальне з точки зору недовготривалого існування територіальних громад в Україні у їхній нинішній конфігурації та системи місцевого самоврядування – в контексті їхньої інституційної та ресурсної спроможності. Реформа територіальної організації влади та місцевого самоврядування в Україні в рамках децентралізації розпочалася у 2014 році. Влада та частина ресурсів були передані на місцевий рівень для забезпечення населення більшістю соціальних послуг. Процес адміністративно-територіальної реформи на базовому рівні завершився лише у 2020 році. І вже на початку 2022 року громади зіткнулися з найбільшим викликом для свого розвитку – війною [1, с.249].

Проблема примусового внутрішнього переміщення є відомою в наукових дослідженнях управління мобільністю людських ресурсів. Однак у останні десятиліття ця проблема набула критичних масштабів. За даними Центру моніторингу внутрішніх переміщень, протягом останніх 10 років кількість внутрішньо переміщених осіб у світі подвоїлася з 33,3 до 71,1 мільйона осіб. Переміщені особи в Україні складають значну частку цих осіб. Точно оцінити

їхню кількість складно: за даними Міністерства соціальної політики України, яке використовує офіційну статистику, кількість ВПО в Україні становить 4,9 мільйона, з яких понад 3,5 мільйона переселилися після 24 лютого 2022 року (Міністерство соціальної політики, 2023). Водночас Міжнародна організація з міграції публікує дані про 6,5 мільйона осіб. Обидва ці оцінки свідчать про величезний масштаб примусової міграції. Враховуючи те, що переміщення спричинені війною росії проти України і, отже, мають затяжний або незворотний характер у майбутньому через втрату житла та руйнування території, значною проблемою, що виникає при регулюванні примусової внутрішньої міграції, є соціальна інтеграція таких осіб у нові громади.

Незважаючи на велику кількість досліджень соціальної інтеграції мігрантів, більшість таких досліджень виявилися присвяченими міграції між країнами. Такий акцент у дослідженнях є зрозумілим, оскільки зовнішня міграція пов’язана з численними ризиками. Однак зростаюча інтенсивність примусової внутрішньої міграції привертає більше уваги науковців і практиків до проблеми соціальної інтеграції ВПО, де бар’єри для успішної інтеграції в нові громади також є значними, і їхнє успішне подолання часто ускладнюється впливом як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників. Проблеми інтеграції ВПО в Україні стали особливо гострими з початком повномасштабного російського вторгнення в 2022 році. Деякі ВПО зазнали таких екстремальних подій двічі – спочатку внаслідок окупації частин східних регіонів у 2014 році, а пізніше з початком війни у 2022 році. У цьому контексті ВПО стикаються з численними особистими проблемами (моральними та матеріальними) і змушені адаптуватися до нових громад, що вимагає збалансованих підходів до застосування механізмів інклюзивного розвитку, удосконалення практик місцевого самоврядування щодо ВПО, що сьогодні відображається в наукових дискусіях про проблеми ВПО в Україні. Водночас напрями успішної інтеграції ВПО, а також безстороння комплексна оцінка рівня інтеграції та перешкод, залишаються недостатньо вивченим питанням, що ускладнює вирішення цієї проблеми.

Міграційні зміни в складі населення, які вимагають відповідної реакції з боку державного управління, є одними з найбільш обговорюваних об’єктів економічної науки, особливо за умов критичних змін у безпеці життєвого середовища та праці. Міжнародно-правові інструменти активно використовуються для регулювання негативних змін, а вивчення причин охоплює широкий список факторів комфортності. Наслідки міграції привертають не меншу увагу з огляду як на негативні, так і на потенційні переваги, пов’язані з міграційними змінами у складі громад. Серед типових напрямів таких досліджень – зміни на ринку праці, особливо щодо працевлаштування високоосвічених працівників, зміни у заробітках, несприятливі для місцевих, та податковий тягар, пов’язаний зі змінами у соціальній політиці. Такі зміни особливо помітні для громад, які залежать від державної фінансової допомоги у формуванні своїх бюджетів.

Концепція «соціальної інтеграції» щодо внутрішньо переміщених осіб сьогодні не викликає значних дискусій. У цілому, соціальна інтеграція розуміється як відчуття належності, включення людей у різні види соціальної активності та соціальну згуртованість; як здатність переміщених осіб та приймаючих громад жити в одному середовищі, толерувати, довіряти та підтримувати одне одного, а також мирно співіснувати. У процесі інтеграції (який є довгостроковим процесом) може виникати етап соціальної адаптації, тобто короткостроковий процес подолання шоку, насамперед культурного, спричиненого входженням до іншого культурного середовища, до якого необхідно адаптуватися.

Попри те, що концепція соціальної інтеграції є досить простою і зрозумілою для наукової спільноти, її оцінка викликає суперечки. Вона не має однозначно прийнятого підходу чи, тим більше, набору індикаторів. Такі прогалини можна пояснити специфічними проблемами інтеграції, які можуть виникати в різних громадах, демографічних групах ВПО та в різні дослідницькі періоди. Отже, об'єкт дослідницького інтересу може суттєво відрізнятися.

А.В. Андрушко пропонує оцінювати успішність інтеграції ВПО за такими критеріями: доступ до механізмів компенсації майна, доступ до державних послуг (медицина, освіта тощо), засоби для виживання (вода, їжа, житло) та наявність можливостей для працевлаштування та отримання доходу. Одночасно пропонуються окремі індикатори для оцінки успішності інтеграції ВПО: кількість конфліктів і рівень напруженості між ВПО та приймаючою громадою, значення соціальної дистанції, соціально-демографічний та економічний добробут переселених осіб і сімей, відсоток ВПО, які покинули місце переселення [27, с.146].

Певні аспекти інтеграції з наведеного списку також привертають увагу. Крім того, з'являються питання щодо можливості одночасного використання агрегованих індикаторів (наприклад, конфлікти з місцевими жителями, рішення про подальше переселення) та часткових індикаторів (працевлаштування як ознака інтеграції на ринку праці тощо).

Деякі дослідники пропонують вимірювати рівень інтеграції за розривом у так званому «суб'єктивному благополуччі» ВПО та місцевого населення за рівнем соціального добробуту або соціальної ізоляції. А.І. Калько враховує показник суб'єктивного благополуччя як загальне задоволення життям, що базується на широко вживаному питанні: «Наскільки ви задоволені своїм життям загалом?».

М.В. Менджул пропонує вимірювати ступінь соціальної інтеграції ВПО у місцеву громаду за двома основними параметрами: соціальне благополуччя та соціальна ізоляція, які агрегують показники соціально-економічних, соціально-психологічних, культурно-комунікативних і соціально-політичних елементів.

Критеріями інтеграції є відсутність мотивації повернення до попереднього місця проживання, високий загальний рівень довіри до громади, працевлаштування (наявність роботи), забезпечення житлом та загальне задоволення умовами проживання, високий рівень фінансового стану, неформальне спілкування з представниками громади, ідентифікація з місцевим населенням і високий рівень витривалості. Подібний підхід, але більш

узагальнений у двох вимірах – особистісному та у зв'язках із соціальним середовищем – представлений у роботі І.С. Басової.

Л.М. Сіньова виділяє два підходи до визначення успішності інтеграції ВПО.

Згідно з першим, інтеграція вважається успішною, коли досягнуто довгострокових рішень щодо інтеграції ВПО, які спрямовані на забезпечення захисту і безпеки, умов проживання, доступу до засобів для існування, вирішення питань, пов'язаних із житлом, землею та майном, доступу до документів і участі в громадському житті.

Відповідно до другого підходу, вимірювання інтеграції полягає у порівнянні ситуації ВПО з місцевим населенням, наприклад, за середнім доходом на члена домогосподарства. При цьому інтеграція вважається завершеною, коли ситуація ВПО є співмірною із ситуацією місцевих жителів, враховуючи відмінності у соціально-економічних характеристиках.

Набір розглянутих підходів до аналізу проблеми внутрішнього переміщення та оцінки соціальної інтеграції ВПО певною мірою стосується наукових дискусій про те, які наслідки ВПО приносять громаді: негативні, у вигляді збільшеного навантаження на місцеві бюджети, необхідності внесення змін до планів розвитку громади, тиску на ринок праці, або ж позитивні, пов'язані з появою нового ресурсу для розвитку та економічним успіхом громад, включно з інтеграцією підприємців із числа ВПО в приймаюче суспільство.

На шляху до соціальної інтеграції провідну роль відіграють місцеві органи влади як основний ініціатор забезпечення прав кожного жителя, який легалізував своє перебування у громаді. У цьому контексті посилюється роль місцевої влади у забезпеченні соціальної відповідальності як місцевих зацікавлених сторін територіального розвитку, так і самих ВПО. Одним із таких аспектів є відповідальність медіа, які можуть представляти ВПО або як жертв, або як загрозу, що було підкреслено у дослідженні К.В. Бориченко.

У будь-якому разі немає сумнівів у необхідності оцінки соціальної інтеграції (або, навпаки, ізоляції) внутрішньо переміщених осіб, для чого поки

що не розроблено надійного методологічного інструментарію, зокрема системи критеріїв оцінки. Незалежно від дослідницьких ідей і цілей, такий методологічний підхід має базуватися на оцінці інтеграції до громад з точки зору дотримання фундаментальних прав і можливості їх використання, а також за межами фундаментальних прав – на оцінці доступу до соціальних та економічних активів (що відповідає ідеям соціальної справедливості), ініціативності у використанні таких можливостей на рівні, не нижчому від рівня використання місцевими мешканцями [39, с.46].

Основною перешкодою, яку слід враховувати при розробці програм і стратегій для зміцнення соціальної інтеграції ВПО, є наявність бюрократичних бар'єрів для задоволення їхніх потреб. Деякі з них можна усунути шляхом відповідних змін у законодавстві (наприклад, обмеження виборчих прав ВПО). Проте більшість з них залежить від ініціатив місцевої влади. Вони можуть бути вирішені за умови своєчасного моніторингу та задоволення потреб ВПО, таких як надання підтримки у документуванні даних про зруйновані будинки, допомога з влаштуванням дітей до дитячих садків та шкіл тощо.

2.3. Закордонний досвід соціальної адаптації вимушених переселенців

Дослідження особистісної соціальної адаптації в умовах соціального середовища, яке активно трансформується, є необхідною умовою для розширення розуміння розвитку суспільного життя як самоорганізуючого механізму. Першочерговим та постійним джерелом адаптації людини є її особистісне прагнення до розвитку.

Вчені психологи відзначають, що в період зміни зовнішніх обставин відбуваються паралельні перетворення в особистості. Раніше зв'язки, які підтримували людину і надавали їй впевненості, виявляються порушеними під тиском прискореного темпу життя. Для того щоб закріпитися у світі на зовсім інших підставах і уникнути процесу порушення адаптації, необхідно стати більш адаптивним, ніж будь-коли раніше. Дестабілізація адаптаційного стану

супроводжується наступними ознаками: пригніченим настроєм, тривогою, занепокоєнням; почуттям безпорадності у подоланні ситуації, адаптації до неї; зниженням ефективності в життєдіяльності; схильністю до перебільшення «мутних» подій [64].

Соціокультурологічний аспект виражається в соціальній адаптації до традицій і цінностей приймаючої культури, зокрема, чим швидше відбувається адаптаційний процес, тим нижчий рівень конфліктності в суспільстві. Бажання диференціювати себе від сприйнятого як ворожого оточення, утворення протиставлення себе йому, призводить до включення захисного механізму. Знизити дію цього фактору на процес адаптації вимушених мігрантів можна різними способами.

Перший варіант – об'єктивне скорочення культурної дистанції шляхом поєднання оптимальних місць для міграції з соціально-економічної, кліматичної та географічної точки зору.

Другий спосіб – створити для репатріантів більш сприятливі соціально-економічні умови.

Третій варіант – створення для переселенців безпосередньо пов'язаного з ними кола спілкування, функції якого можуть виконувати громадські групи вимушених переселенців. При компактному розселенні відбувається згладжування явища культурної дистанції, до того ж її більший розмір сигналізує мігрантам про необхідність саме такого розселення.

Факторами будь-якого виду міграції можуть бути два основних блоки. Перший виражає вимушені або стресові ситуації у формі громадянських війн, політичних або етнічних переслідувань, міжнаціональних конфліктів, насильницького виселення, природних катаклізмів. Панування стресових факторів міграційних процесів у деяких етнічних групах обґрунтовано впливає на психологічний стан переселенців. У місцях поселення такі міграційні потоки більш згуртовані, ніж за умов добровільної міграції. За умов стресових або вимушених переміщень міграція здійснюється прискорено та стихійно. В таких

умовах переселенець не задумується про своє майбутнє – він лише намагається врятувати своє життя та близьких.

Для ефективної соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів необхідно, як мінімум, два умови: компенсація тих потреб, які не було можливо компенсувати на новому місці міграції; відсутність негативного впливу, подібного до того, який став стимулюючим фактором міграційного переміщення. Однак ці умови абсолютно не виконуються, оскільки адаптаційний процес є не тільки соціально-груповим феноменом, але й виявом індивідуального рівня. Таким чином, занурення в нове культурне середовище ставить перед кожним індивідом вимогу розробити свою акультураційну стратегію, форми адаптації до умов перебування в новому середовищі, що може проявлятися в зміні самоідентифікації, ціннісних орієнтацій, рольової поведінки вимушеного переселенця. Варто відзначити, що важливим складовим соціальної адаптації є баланс безпеки між приймаючим населенням і вимушеними мігрантами. Завершеною адаптацією вважається стан, коли представник приймаючого суспільства та вимушений мігрант бачать один в одному конкретну людину, а не особу якоїсь соціальної групи, наділену узагальненим, абстрактним образом [62].

Недержавні організації, чия цільова група – мігранти, у своїй діяльності керуються різними підходами. В умовах широких суспільних роздумів навколо міграційних проблем цілком обґрунтовано, що некомерційний сектор диференційовано розставляє акценти, формуючи свою діяльність з іноземними громадянами. У сфері соціальної підтримки мігрантів виділяються наступні основні напрямки діяльності соціально орієнтованих некомерційних організацій: експертна та аналітична діяльність у галузі міграційних процесів; юридична підтримка та правове консультування різних категорій мігрантів; методична підтримка організацій, що працюють з мігрантами; протидія ксенофобії та пропаганда принципів толерантності серед приймаючого населення; сприяння адаптації представників міграційного співтовариства; гуманітарна або індивідуальна допомога, зокрема фінансова підтримка, надання харчування, засобів особистої гігієни; допомога у поверненні в країну походження.

Пріоритетними критеріями НКО та НГО в роботі з різними групами мігрантів є близькість до цільової групи та невелика ресурсозатратність (собівартість наданої допомоги часто значно нижча, ніж у державних установ), гнучкість (можливість миттєво та ефективно підлаштовуватися під нові вимоги середовища та впроваджувати нові технології допомоги).

Соціальна робота з мігрантами організовується відповідно до головних напрямків державної міграційної політики, метою якої є ефективне управління міграційними потоками для стабільного соціально-економічного та демографічного розвитку держави, збереження геополітичних інтересів, національної безпеки та прав і свобод кожної людини. Соціальна підтримка мігрантів стає основою соціальної роботи в цілому.

А. А. Акмалова, А. В. Дмитрієв, В. М. Юдіна одностайні в тому, що мігранти, через особливості становища на новому місці проживання, є, з одного боку, соціально незахищеною (уразливою) категорією, а з іншого – потенційно важливою для економічного і демографічного розвитку країни категорією населення. Тому держава повинна приділяти особливу увагу соціальній роботі з цією категорією населення.

Досліджуючи закордонний досвід соціальної роботи з вимушеними мігрантами, на нашу думку, варто звернути увагу на Фінляндію як країну з найбільш успішними показниками адаптації мігрантів. В останнє десятиліття Фінляндія зіткнулася з значним і диференційованим за своєю структурою процесом вимушеної міграції, представники міграційних потоків спрямовуються до фінської держави через високі соціальні гарантії у вигляді допомоги по безробіттю, оплати оренди житла, безкоштовної медицини, безкоштовної освіти, індивідуально орієнтованого підходу до соціального обслуговування [59].

Основи фінського законодавства щодо іммігрантів закладаються на принципах надання рівних прав іноземним громадянам та громадянам Фінляндії. Для сприяння адаптації та інтеграції іноземних громадян у життя фінського суспільства уряд країни прийняв Закон про інтеграцію, останні зміни до якого були внесені в 2002 році. Основна мета Закону про інтеграцію – сприяння

інтеграційним процесам, забезпечення рівності та свободи вибору для іммігрантів через надання їм допомоги в набутті знань і навичок, необхідних для повноцінної участі в житті фінського суспільства, а також організація системи прийому та розміщення для біженців і осіб, які шукають притулку в Фінляндії.

Успішна адаптація та інтеграція мігрантів розглядається як важлива умова використання іноземної робочої сили на благо фінської економіки. Родини вимушених мігрантів є не тільки навантаженням на соціальну систему фінської держави, але й дуже продуктивним соціально-економічним ресурсом. На сьогоднішній день фінська влада стурбована станом соціального забезпечення та охорони здоров'я членів родин вимушених мігрантів. Радник Міністерства соціального забезпечення та охорони здоров'я, В. Арреніус зазначає, що мігрантів не можна розглядати «як однорідну групу при вирішенні проблем, пов'язаних зі здоров'ям і соціальним обслуговуванням, потрібні нові форми та методи роботи в етнічному середовищі».

У соціальній роботі з родинами вимушених мігрантів можна виділити низку відмінних рис. Перша особливість полягає в тому, що вся система соціальної роботи з мігрантами у Фінляндії побудована на принципах толерантності. Виховання толерантних відносин є необхідною умовою для повноцінного розвитку людини і, як наслідок, всього суспільства.

У соціальній роботі з переселенцями, крім різних форм допомоги, фінські фахівці у сфері соціального обслуговування реалізують діяльність з формування толерантних установок для успішної взаємодії приймаючого суспільства і мігрантів, що є гарантією стабільного і спільного співіснування в певній суспільній системі. Розглядаючи фінський досвід соціальної роботи з вимушеними мігрантами, можна зробити висновок, що дотримання принципів толерантності не є фактором асиміляції, як відсторонення від традицій і звичаїв рідної етнічної середовища, а є характеристикою міжетнічної адаптації, ознакою якої є прийняття як культури країни походження, так і тієї, з якою особистість вступає в міжособистісну взаємодію.

Інша особливість соціальної роботи з родинами переселенців у Фінляндії – це «спостереження» мігрантів у соціальних службах з моменту прибуття і до повної адаптації в фінському суспільстві, так зване соціальне супроводження. Фахівці з соціальної роботи починають працювати з родинами мігрантів з першого дня їх приїзду і закінчують їх адаптацію протягом трьох років. Соціальне супроводження починається з моменту приїзду мігранта в будь-яке місто Фінляндії, де їм надається весь набір соціальних послуг, починаючи з перекладача на первинному етапі адаптації і закінчуючи наданням невеликого соціального житла з мінімальним набором побутових приладів та меблів. З кожним членом родини мігранта соціальний працівник проводить роботу індивідуально. Таким чином, фінським працівникам вдається контролювати діяльність кожного члена родини, який перебуває в адаптаційному стані, а також його психологічний стан і стосунки в родині.

Адаптація родин мігрантів – це не просто поступове входження в нові життєві умови, а набуття мігрантом знань і здібностей, які дозволять йому брати активну участь у трудовій діяльності та жити повноцінним життям члена нового суспільства – це ще одна особливість соціальної роботи з мігрантами.

У рамках соціального обслуговування фахівець із соціальної роботи підбирає соціальні послуги, які сприяють швидшій адаптації вимушених мігрантів, проводиться соціальна діагностика клієнта на основі таких характеристик: рівень освіти, характер і кваліфікація професійної діяльності, рівень знання мови. Комплексна діагностична процедура проводиться в соціальному закладі або освітньому відомстві, або в бюро з працевлаштування та підприємництва, залежно від територіальної приналежності вимушеного мігранта [58].

Протягом реалізації індивідуального проекту з адаптації кожному члену родини мігранта призначається допомога на адаптацію, розмір якої залежить від обсягу виконання програми. У разі посереднього ставлення мігранта до виконання проекту (недбале ставлення до вказівок соціального працівника, перешкоджання навчанню на мовних курсах або забезпеченню трудової практики

без поважної причини, неявка на біржу праці) розмір допомоги може бути знижений або її виплата припинена зовсім. Очевидним фактом стає зацікавленість особистості мігранта в продуктивному виконанні вказівок індивідуального проекту.

По закінченні виплати допомоги на адаптацію, якщо за цей час мігрант не знайшов роботу, розглядається питання про подальше матеріальне забезпечення. Згідно з М.М. Івановою «завжди враховується, що мігрант освоїв мову і благополучно отримає можливість утримувати себе і свою родину, оскільки працевлаштування є одним із пріоритетних пунктів плану інтеграції мігрантів. Ідеальний варіант для фінського суспільства – незалежний економічний стан». Проект адаптації вимушеного мігранта включає наступні компоненти: вивчення культури Фінляндії, скандинавських мов, навчання новій спеціальності, здобуття нового професійного статусу, актуального для трудового ринку країни, або перепідготовка, працевлаштування, проведення активного дозвілля, відвідування культурних, інформаційних центрів для спілкування з фінами, повсякденне спілкування з корінними жителями країни, участь у заходах муніципалітету та соціального центру, знайомство з системою охорони здоров'я та соціального обслуговування, відвідування лекцій та семінарів з політики та економіки Фінляндії.

Суттєвим фактом є те, що безпосередня діяльність по адаптації вимушених мігрантів здійснюється не федеральними чи міськими органами влади, а місцевими властями в рамках муніципалітетів, на рівні адміністративного району. На мій погляд, позитивний ефект від такого розподілу повноважень формується в результаті більш глибокого розуміння місцевої специфіки та безпосереднього контакту з самим клієнтом, оскільки кожен переселенець є жителем одного з муніципалітетів фінської держави. У кожному місцевому адміністративному представництві (муніципалітеті) створено приймальне відділення для мігрантів, куди кожен може звернутися за консультативною підтримкою. Варто згадати ще одну форму соціальної підтримки – групи самодопомоги, сформовані в багатьох фінських містах за типом «центрів

підтримки», спрямовані на передачу досвіду або обговорення актуальних питань, що виникають внаслідок міграційних процесів та подальших адміністративних процедур. Спеціалісти з соціальної роботи підкреслюють необхідність відвідування мігрантами подібних організаційних форм для швидшої адаптації в фінському суспільстві, оскільки в центрах підтримки надається допомога в первинній адаптації для сімей мігрантів, а також даються консультації, надається сприяння в підготовці та оформленні дозвільних документів і матеріальної допомоги. Районні відділи за місцем проживання мігрантів надають такі форми підтримки: реєстрація в реєстрі населення Фінляндії, оформлення запиту на біржу праці, пошук орендованої квартири, надання тимчасового соціального житла, влаштування дітей в навчальні заклади, допомога у вивченні медичного обслуговування, допомога в оформленні документів, навчання життєвим навичкам, надання первинної соціально-психологічної допомоги, направлення в різні рекреаційні центри.

Соціальна робота з вимушеними мігрантами в Фінляндії демонструє адресний та комплексний підхід, забезпечує диференційовану та поетапну адаптацію, містить індивідуальний проект дій з урахуванням психофізіологічних, професійних, освітніх характеристик особистості. Головним принципом здійснення професійної соціальної діяльності фахівцем з соціальної роботи є формування двостороннього толерантного ставлення як приймаючого суспільства, так і вимушеного переселенця. Відмінним фактом є те, що своєчасні адаптаційні заходи приймаються лише щодо тих осіб, які проживають на території Фінляндії і зареєстровані в якому-небудь муніципалітеті країни відповідно до положень Закону про місце проживання. Важливою адаптаційною характеристикою є своєчасне соціальне супроводження соціальними установами соціального захисту населення сімей переселенців, які вимушено мігрують на територію Фінляндії: соціальний супровід клієнта здійснюється з перших годин, що сприяє ефективному регулюванню та перерозподілу міграційних потоків. Цей процес забезпечується завдяки тому, що для вирішення ситуації фінською

державою введено всі адміністративні ресурси, а також підключена вся інституційна інфраструктура областей розміщення.

Грузія має значний досвід у роботі з внутрішньо переміщеними особами, що виник через серію збройних конфліктів у 1990-х та 2008 роках. Протягом тривалого часу національна політика країни щодо ВПО базувалася на концепції повернення до місць попереднього проживання, що ускладнювало інтеграційні процеси. Однак поступове усвідомлення необхідності розбудови стратегії довгострокової інтеграції переселенців у громади привело до змін у державній політиці.

Однією з головних проблем, з якими зіткнулися грузинські переселенці, була відсутність доступного житла. На початкових етапах велика частина ВПО розміщувалася в тимчасових колективних центрах, таких як гуртожитки та колишні адміністративні будівлі. Згодом держава розпочала програми переселення цих осіб у спеціально побудовані поселення та надання їм власного житла. Держава активно співпрацювала з міжнародними організаціями, зокрема з ООН, Європейським Союзом та Червоним Хрестом, що дозволило забезпечити фінансування та технічну підтримку житлових програм.

Ключовим аспектом адаптаційної політики Грузії стало сприяння працевлаштуванню переселенців. Було впроваджено кілька програм професійної перепідготовки, мікрофінансування для підтримки малого бізнесу та сільськогосподарських ініціатив. У співпраці з міжнародними партнерами уряд Грузії створив робочі місця для ВПО, що сприяло їх економічній незалежності та соціальній інтеграції.

У сфері соціальної інтеграції Грузія запровадила спеціальні освітні програми для дітей з родин ВПО, забезпечуючи їм рівний доступ до якісної освіти. Крім того, впроваджено спеціальні психологічні та соціальні служби, спрямовані на підтримку родин, які зазнали психологічних травм унаслідок переселення. Важливу роль у цьому процесі відіграли громадські організації, які організовували культурні та інтеграційні заходи, що сприяли взаємодії переселенців із місцевими громадами.

Особливістю грузинської моделі адаптації стало залучення самих переселенців до процесу ухвалення рішень. Завдяки підтримці міжнародних організацій було створено низку самоврядних організацій ВПО, які взаємодіяли з органами місцевого самоврядування та державними установами. Це дало змогу переселенцям самостійно визначати пріоритети підтримки та активно брати участь у розбудові власного майбутнього.

Загалом досвід Грузії показав, що успішна адаптація ВПО можлива лише за умов комплексного підходу, що включає забезпечення житлом, економічну підтримку, інтеграцію у місцеві громади та активну участь переселенців у соціальному житті. Такий підхід може слугувати цінним прикладом для інших країн, що працюють із проблемами вимушеного переселення.

Польща є однією з європейських країн, що прийняли найбільшу кількість вимушених переселенців, зокрема з України після 2022 року. Польський підхід до адаптації ВПО базується на наданні тимчасового захисту, економічної підтримки, соціального забезпечення та інтеграційних програм [63].

Одним із ключових аспектів польської моделі стала державна політика щодо надання житла. Були створені тимчасові центри розміщення, а також запущено програми субсидування орендованого житла для переселенців. Важливим чинником є підтримка з боку місцевих громад, які активно долучалися до забезпечення ВПО необхідними умовами для проживання.

Польща також приділяє значну увагу інтеграції переселенців на ринку праці. Уряд країни спростив процедури отримання дозволів на працевлаштування, що дало змогу тисячам переселенців знайти роботу. Крім того, були впроваджені програми професійної перепідготовки, навчання польської мови та адаптаційні тренінги.

Щодо освітньої інтеграції, Польща забезпечила доступ дітей переселенців до шкільної освіти. Були відкриті додаткові навчальні місця, впроваджено спеціальні мовні курси для дітей та дорослих, а також програми підтримки для педагогів, які працюють із дітьми з інших країн.

Крім державних ініціатив, важливу роль у процесі адаптації відіграють громадські організації та волонтери. Вони займаються наданням юридичної допомоги, психологічної підтримки, допомоги у працевлаштуванні та соціалізації переселенців.

Загалом, досвід Польщі демонструє, що успішна адаптація переселенців можлива лише за умов активної співпраці держави, міжнародних організацій та місцевих громад. Завдяки комплексному підходу Польща змогла швидко мобілізувати ресурси та створити умови для інтеграції великої кількості вимушених переселенців у соціально-економічне життя країни.

Німеччина має значний досвід у прийнятті та інтеграції вимушених переселенців, зокрема після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Велика кількість біженців отримала тимчасовий захист, що дозволило їм легально проживати, працювати та користуватися соціальними послугами. Державна політика була спрямована на створення умов для швидкої адаптації та інтеграції переселенців у суспільне життя країни.

Одним із ключових напрямів стала освітня інтеграція дітей. Шкільна система Німеччини забезпечила можливість безперервного навчання для українських дітей, створюючи спеціальні підготовчі класи, де вони могли освоїти мову та адаптуватися до нового освітнього середовища. У деяких школах було запроваджено двомовне навчання, що полегшувало процес інтеграції. Водночас для дорослих переселенців організовувалися безкоштовні мовні курси, що сприяло їхньому швидшому залученню до життя громади та можливості знайти роботу.

Значна увага приділялася професійній підготовці та працевлаштуванню переселенців. Уряд спростив процедури працевлаштування, що дозволило біженцям швидко знайти роботу. Окрім цього, існували програми професійної перепідготовки та підтримки малого бізнесу, які надавали можливість переселенцям розпочати власну справу або адаптувати свої навички до потреб німецького ринку праці.

Німеччина також забезпечила соціальну підтримку переселенцям, пропонуючи доступ до медичних послуг та соціальних виплат. Окрім державних програм, у процес адаптації активно залучалися громадські організації та волонтерські ініціативи, які надавали юридичну допомогу, психологічну підтримку та сприяли інтеграції переселенців у місцеві громади. Окремі ініціативи були спрямовані на підтримку сімей та дітей, створювалися спеціальні групи взаємодопомоги для батьків і дітей, які допомагали подолати труднощі, пов'язані зі зміною середовища.

Попри значні зусилля, інтеграційний процес стикався з викликами, такими як мовний бар'єр, психологічні наслідки війни та необхідність адаптації до нової культури. Проте комплексний підхід, що поєднував освітню, соціальну та економічну підтримку, сприяв успішній адаптації переселенців у Німеччині та створенню умов для їхнього самостійного життя в новому середовищі. Досвід Німеччини демонструє важливість тісної співпраці між державними установами, громадськими організаціями та місцевими громадами у забезпеченні ефективної інтеграції вимушених переселенців.

Досвід Фінляндії, Грузії, Польщі та Німеччини у соціальній адаптації вимушених переселенців демонструє різні підходи, які залежали від соціально-економічних умов та масштабу проблеми. Однак всі ці країни використовували комплексний підхід, що включав державну підтримку, залучення громадських ініціатив, міжнародних організацій та місцевих громад [61].

Підсумовуючи можна зробити наступні висновки. Нами було виявлено, що ключовими викликами в процесі інтеграції ВПО є соціокультурна дистанція між переміщеними особами та приймаючими громадами, економічна нестабільність, а також відсутність стабільного житла і працевлаштування. Недостатня фінансова підтримка та обмежений доступ до соціальних послуг ускладнюють процес адаптації, що підтверджується результатами досліджень місцевих і міжнародних організацій.

Водночас адаптаційний процес не є однозначно негативним. Важливим чинником успішної інтеграції є рівень соціальної підтримки та залучення ВПО

до громадського життя. Залучення внутрішньо переміщених осіб до місцевих ініціатив, доступ до освітніх і культурних ресурсів, а також інтеграція в місцеві економічні процеси сприяють формуванню почуття приналежності до нової громади.

Також було виявлено, що успішна адаптація ВПО залежить від ефективності місцевих політик, спрямованих на підтримку цієї категорії населення. Взаємодія органів місцевого самоврядування з благодійними фондами, неурядовими організаціями та бізнесом створює можливості для вирішення ключових проблем, таких як питання житла, працевлаштування та соціальна інтеграція.

РОЗДІЛ 3
ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧІЙ ГРОМАДІ

3.1. Особливості реалізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді

Метою нашого аналізу є визначення ресурсної та економічної спроможності органів місцевого самоврядування в умовах війни для забезпечення потреб і адаптації внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя.

В Україні різні громади впроваджують програми соціальної адаптації для сімей внутрішньо переміщених осіб, спрямовані на інтеграцію та підтримку переселенців. Наведемо декілька прикладів таких ініціатив:

Царичанська селищна територіальна громада активно реалізує програми соціальної адаптації та підтримки внутрішньо переміщених осіб, враховуючи їхні потреби в інтеграції, соціальному захисті, доступі до освіти, працевлаштуванні та медичних послугах. Важливою складовою стратегії громади є створення умов для самореалізації переселенців та залучення їх до суспільного життя [57].

Одним із ключових напрямів роботи є забезпечення житлом. Громада сприяє розміщенню ВПО в соціальному житлі, гуртожитках та приватному секторі, а також впроваджує фінансову допомогу на оплату оренди житла. Це дозволяє переселенцям мати стабільне місце проживання та зосередитися на подальшій адаптації.

Для економічної інтеграції громада розробила програми підтримки працевлаштування, що включають професійну перепідготовку, надання консультацій з питань зайнятості та співпрацю з місцевими підприємствами.

Важливим аспектом є стимулювання самозайнятості серед ВПО, зокрема через грантові ініціативи та програми мікрофінансування малого бізнесу.

Соціальний захист є ще одним важливим напрямом, у межах якого громада надає матеріальну допомогу у вигляді фінансової підтримки, гуманітарної допомоги та доступу до соціальних пільг. Діяльність місцевих соціальних служб спрямована на надання психологічної підтримки та юридичного супроводу для переселенців, що дозволяє ефективно адаптуватися до нових умов життя.

Громада також забезпечує доступ дітей ВПО до освітніх послуг, включаючи організацію додаткових навчальних програм, інтеграційних курсів та психологічного супроводу. Особлива увага приділяється адаптації дітей у шкільному середовищі та підтримці педагогів у роботі з дітьми, які пережили вимушене переселення.

Медична допомога є важливим аспектом соціальної підтримки громади. ВПО мають доступ до медичних установ, безкоштовних консультацій лікарів, а також профілактичних програм. Особлива увага приділяється роботі з психоемоційним станом переселенців через реабілітаційні заходи та психологічну підтримку.

Царичанська громада також впроваджує культурні та соціальні ініціативи, спрямовані на інтеграцію ВПО у місцеве суспільство. Проводяться спільні заходи, волонтерські ініціативи, громадські форуми та програми соціальної згуртованості, що сприяють формуванню почуття приналежності та взаєморозуміння між переселенцями та місцевими жителями.

Таким чином, підхід Царичанської селищної територіальної громади до соціальної адаптації ВПО є комплексним і спрямованим на забезпечення довготривалої інтеграції переселенців у життя громади. Поєднання житлової, економічної, освітньої, медичної та соціокультурної підтримки дозволяє створити стабільне середовище для переселенців і сприяє їхній успішній адаптації.

У відповідь на зростаючу потребу в підтримці внутрішньо переміщених осіб, Новосанжарська селищна рада розробила низку ініціатив, спрямованих на

їхню соціальну адаптацію. Враховуючи специфіку місцевої громади, було створено комплексну систему заходів, що охоплює житлову підтримку, економічну інтеграцію, доступ до освіти, медичних послуг та соціальної взаємодії [24].

Однією з найважливіших складових цієї системи стало питання житла. У співпраці з місцевими органами влади та міжнародними партнерами громада забезпечує переселенців тимчасовим та довготривалим житлом, надаючи їм можливість скористатися програмами фінансової допомоги для оренди або купівлі житла. Цей підхід дозволяє ВПО не лише знайти безпечний простір для життя, а й швидше інтегруватися у місцеву спільноту.

Економічна адаптація є наступним важливим напрямком роботи громади. Тут основний акцент зроблено на створенні робочих місць для переселенців через співпрацю з бізнесом, організацію курсів підвищення кваліфікації та підтримку підприємницьких ініціатив. Завдяки таким заходам громада сприяє фінансовій стабільності сімей ВПО та їхній незалежності від державної допомоги.

Не менш важливим є доступ до освіти. Діти переселенців отримали можливість навчатися у місцевих школах, де для них були створені спеціальні адаптаційні програми та додаткові заняття з вивчення мови. Важливою частиною підтримки стало залучення психологів, які допомагають дітям долати стрес, пов’язаний зі зміною середовища.

Медичні послуги також стали ключовим напрямком роботи громади. Для переселенців було спрощено доступ до медичних закладів, запроваджено безкоштовні медичні огляди та вакцинацію. Окремо організовано психологічну підтримку, що сприяє поліпшенню психоемоційного стану людей, які пережили кризові ситуації.

Однак інтеграція ВПО у громаду – це не лише формальні заходи, а й процес налагодження соціальних зв’язків. Тому в Новосанжарській громаді активно розвиваються ініціативи, спрямовані на взаємодію між переселенцями та місцевими жителями. Організовуються культурні заходи, спортивні турніри,

спільні проєкти, що дозволяють переселенцям стати повноцінними членами громади та відчути підтримку.

Таким чином, у Новосанжарській громаді вдалося створити цілісну систему адаптації ВПО, яка поєднує житлову, економічну, освітню, медичну та соціальну підтримку. Ця модель демонструє, що ефективна інтеграція можлива лише за умови комплексного підходу, який охоплює всі аспекти життя переселенців та враховує їхні індивідуальні потреби.

Далі розглянемо приклад громади яка характеризується вигідним географічним розташуванням та близькістю до найбільшого міста Західної України – Львова. Вона безпосередньо межує з сателітним містом Львова, Винниками, яке було віднесене до складу Львівської територіальної громади в рамках адміністративно-територіальної реформи. Підберізцівська громада складається з 11 сіл і включає адміністративний центр (село Підберізці) та чотири старостинські округи (Верхньобілківський (села Верхня Білка, Нижня Білка, Сухоріччя), Миклашівський (села Миклашів і Підгірне), Чижиківський (села Чижиків і Глуховичі) та Чорнушовицький (села Чорнушовичі, Тарасівка, Журавники)).

Підберізцівська територіальна громада має один із найвищих рівнів фінансової спроможності серед громад Львівської області. Вона займає 11-е місце серед 73 територіальних громад регіону за доходами на душу населення до загального фонду місцевого бюджету та 8-е місце за рівнем фіскальної віддачі території. Основна увага на місцеві податки та збори як основне джерело доходів бюджету є суттєвою ознакою економічної спроможності територіальної громади (5 100 грн на душу населення – 1-ше місце в рейтингу територіальних громад області), при цьому значні суми фінансових ресурсів спрямовуються на капітальні витрати (1 400 грн – 3-тє місце в рейтингу).

У 2022 році Підберізцівська територіальна громада витратила майже 30% місцевого бюджету на економічну діяльність, що є одним із найкращих показників серед громад Львівської області. Середньо менше 20% витрат з бюджетів громад йде на цю сферу. Насправді, у 2022 році частка таких витрат

становила лише 7%, що було спричинено призупиненням капітальних витрат в умовах воєнного стану в Україні [26].

Основною сферою використання бюджетних ресурсів Підберізцівської територіальної громади є забезпечення надання соціальних послуг її мешканцям: 46% фінансових ресурсів витрачається на освіту (цей показник нижчий за середній по громадах області, де на освіту витрачається більше 50% витрат), охорону здоров'я – 2%, соціальний захист і соціальне забезпечення – 5%, психічний і фізичний розвиток – 4%. Таким чином, місцеве самоврядування витратило 57% витрат на соціальну сферу, в той час як середній показник в області складає 67%.

Підберізцівська територіальна громада характеризується диверсифікованою економічною структурою, добре розвиненим оптовим і роздрібним торгівлею та потенціалом для розвитку сільського господарства і переробної промисловості. Тісні зв'язки між центром і периферією (громада – Львів, обласний центр) значно розширюють можливості для збільшення економічної спроможності громади з метою забезпечення адаптації ВПО через працевлаштування у місцевій громаді та обласному центрі і гарантування кращих умов праці та життя.

Економічне задоволення потреб ВПО (переважно житло та працевлаштування) знаходиться на помірному рівні. Низька активність ВПО в купівлі або оренді житла, особливо в сільських районах, низький рівень працевлаштування та самозайнятості ВПО, а також конфлікти з місцевими жителями та органами місцевого самоврядування є факторами, що обмежують ефективну адаптацію/інтеграцію ВПО в приймаюче суспільство.

Основними напрямками розвитку спроможності ВПО як активу громади можуть бути наступні: подолання проблеми низького рівня забезпеченості ВПО, зменшення фінансової вразливості ВПО шляхом стимулювання самозайнятості, професійного розвитку чи участі в громадських проектах; зменшення соціальної напруги, зокрема шляхом будівництва соціального житла в громаді та

моніторингу соціально-трудових потреб; зменшення навантаження на соціальну інфраструктуру.

Активна співпраця з регіональними органами влади та співпраця з благодійними фондами та НУО у вирішенні проблем житла для ВПО, а також участь у міжнародних та інших грантових програмах, спрямованих на створення та поліпшення соціальної інфраструктури, сприятиме накопиченню ресурсів для розвитку громади та забезпечить безпечні умови для життя ВПО в громаді. Ефективними інструментами інтеграції ВПО в життя приймаючої громади є:

– розширення трудової пропозиції ВПО на місцевому ринку праці, що потребує додаткового фінансування заходів з професійного перенавчання, а іноді і навчання ВПО, а також здобуття ними нових знань щодо відкриття приватного бізнесу та ведення господарської діяльності;

– зниження конфліктів між ВПО, місцевими жителями та органами місцевого самоврядування, що потребує проведення атракцій та тренінгів для ВПО та представників місцевої влади щодо методів управління і технік уникнення та мінімізації негативних наслідків конфліктів у суспільстві.

Аналіз прикладів впровадження програм соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у зазначених громадах свідчить про те, що успішна інтеграція ВПО можлива лише за умови комплексного підходу. Спільною рисою цих програм є багатовекторність заходів, що охоплюють житлову підтримку, економічну інтеграцію, доступ до освіти, медичне забезпечення та соціальну взаємодію. Такий підхід дозволяє сім’ям внутрішньо переміщених осіб не лише отримати базову допомогу, а й знайти можливості для розвитку та самостійного життя у приймаючих громадах.

Основною спільною рисою програм є забезпечення житлом та фінансова підтримка для переселенців. Всі громади активно працюють над наданням тимчасового чи довготривалого житла та сприяють доступу ВПО до програм оренди або купівлі житла. Важливою є також економічна інтеграція через сприяння працевлаштуванню, організацію курсів перепідготовки та підтримку малого бізнесу.

Окрім економічної стабілізації, громади приділяють значну увагу освіті дітей переселенців, надаючи їм можливість навчатися в місцевих школах, створюючи адаптаційні навчальні програми та забезпечуючи підтримку психологів. Також громади активно розвивають медичну підтримку, надаючи доступ до первинної та спеціалізованої медичної допомоги, впроваджуючи програми вакцинації та психологічної реабілітації.

Разом з тим, відмінності у підходах можна простежити у рівні залучення переселенців до життя громади. Царичанська та Підберізцівська громади значний акцент фокусують на економічній самостійності ВПО та підтримці підприємництва, тоді як Новосанжарська громада розвиває соціокультурні ініціативи, спрямовані на налагодження відносин між місцевими мешканцями та переселенцями. Саме активна соціальна взаємодія сприяє формуванню згуртованої громади, де ВПО не лише отримують допомогу, а й стають її повноцінною частиною.

Таким чином, успішна адаптація внутрішньо переміщених осіб можлива завдяки цілісній системі підтримки, яка передбачає не лише матеріальну допомогу, а й довгострокові програми інтеграції, створення рівних можливостей для працевлаштування, освіти та соціального залучення. Досвід громад показує, що ефективна інтеграція ВПО відбувається тоді, коли враховуються як базові потреби переселенців, так і їхня роль у розвитку місцевої громади.

3.2 Шляхи оптимізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді

Світовий досвід інтеграції внутрішньо переміщених осіб свідчить, що успішна адаптація можлива лише за умови комплексного підходу. Держави, які стикалися з великими потоками переселенців, змогли ефективно впровадити програми підтримки завдяки налагодженій координації між органами влади, міжнародними партнерами та громадськими ініціативами. Прикладом є Німеччина, Польща та Грузія, досвід яких можна адаптувати в Україні.

Одним із важливих кроків є цифровізація процесів реєстрації та супроводу ВПО. У Німеччині діють інтегровані системи збору даних, що дозволяють оцінювати потреби переселенців та швидко розподіляти ресурси. Подібна модель може бути впроваджена в Україні через створення єдиної електронної бази даних ВПО, яка об'єднувала б інформацію про їхні потреби, статус допомоги та інтеграційні можливості. Це дозволить уникнути дублювання даних, зробити розподіл соціальних послуг ефективнішим та скоротити терміни надання допомоги.

Забезпечення житлом – ще один ключовий етап адаптації. Польща розробила систему субсидій на оренду житла, що дозволяє переселенцям самостійно обирати помешкання, уникаючи перевантаження державного житлового фонду. В Україні можна розширити подібний механізм, поєднуючи субсидування оренди з програмами розселення у соціальних будинках або модульних містечках, які вже використовуються для розміщення ВПО. Крім того, доцільно запровадити механізм іпотечного кредитування для переселенців із низькою ставкою, подібний до моделі житлових програм у Німеччині.

Працевлаштування – важлива складова інтеграції, яка забезпечує фінансову стабільність родин переселенців. У Грузії активно підтримуються програми розвитку малого бізнесу та самозайнятості, включаючи надання мікрокредитів, грантових програм та спрощення умов для започаткування підприємницької діяльності. Україна може запровадити аналогічні ініціативи через систему державних і приватних інвестицій у соціальне підприємництво, розвиток регіональних бізнес-інкубаторів для ВПО та податкові стимули для компаній, які наймають переселенців.

Не менш важливим є забезпечення доступу дітей переселенців до якісної освіти. У Німеччині діє система інтеграційних класів, у яких діти спочатку проходять інтенсивне навчання мови, а потім вливаються у загальну освітню систему. Подібний підхід можна реалізувати в Україні через розширення програм інтенсивних курсів української мови для дітей із регіонів, де раніше домінували інші мови навчання, створення спеціалізованих адаптаційних класів

та індивідуалізованих навчальних програм для дітей, які пережили психологічні травми.

Медичне обслуговування, включаючи психологічну підтримку, є ще одним ключовим напрямом роботи. Польща застосовує мобільні медичні бригади для надання первинної допомоги переселенцям, що значно покращує доступ до медицини. В Україні слід масштабувати аналогічні ініціативи, залучаючи не лише державні лікарні, а й приватні медичні установи та волонтерські організації. Крім того, можна запозичити досвід Німеччини щодо створення спеціалізованих центрів реабілітації для людей, які пережили бойові дії та наслідки вимушеного переселення.

Окрім базових потреб, варто розвивати ініціативи соціальної інтеграції. Грузія активно впроваджує програми взаємодії між ВПО та місцевим населенням через культурні заходи, спільні проєкти та громадські ініціативи. В Україні доцільно розвивати аналогічні програми, сприяючи створенню місцевих волонтерських груп, які допомагатимуть у соціальній адаптації переселенців, організації спільних освітніх і культурних подій та сприянні взаємодії між переселенцями та місцевими громадами.

Таким чином, міжнародний досвід доводить, що ефективна адаптація ВПО можлива лише при комплексному підході, що охоплює житлову підтримку, працевлаштування, доступ до освіти та медицини, а також активну соціальну інтеграцію. Запровадження цифрових технологій, розширення державних і приватних ініціатив у сфері житла, працевлаштування та соціальної взаємодії, а також масштабування вже перевірених міжнародних практик дозволить Україні створити ефективну систему підтримки ВПО, що відповідатиме їхнім реальним потребам і сприятиме їхній гармонійній інтеграції у громади.

ВИСНОВКИ

Завершення дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах потребує узагальнення основних результатів та формулювання висновків, які можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок і практичних рекомендацій. Підведення підсумків є необхідним для оцінки досягнутих результатів, співвідношення висунутої гіпотези із фактичними висновками та вироблення стратегічних напрямів подальших досліджень.

Історичний аналіз дослідження соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб свідчить про поступовий перехід від концепції короткострокової гуманітарної допомоги до більш комплексних підходів, що включають соціально-економічну інтеграцію, психологічну підтримку та активну участь у житті приймаючих громад.

У науковій літературі значний внесок у розвиток цієї тематики зробили такі дослідники, як Т. Семигіна, Г. Хомич, Р. Ткач, Я. Чупахіна, Т. Юрченко та інші, які досліджували соціальні механізми інтеграції ВПО в українському суспільстві. Їхні праці підкреслюють важливість державних політик, громадських ініціатив та міжсекторальної співпраці для ефективного розв’язання проблеми адаптації переселенців.

На міжнародному рівні питання адаптації вимушених переселенців досліджували Д. Брайант, Р. Путнам, М. Кастельс, які зосереджували увагу на впливі соціального капіталу та рівня довіри у громадах на процес інтеграції. Їхні роботи доводять, що успішна адаптація значною мірою залежить від рівня соціальної згуртованості та доступності інституцій підтримки.

Історія дослідження соціальної адаптації ВПО демонструє необхідність системного підходу, що враховує не лише базові потреби переселенців, а й довготривалі програми їхньої інтеграції, адаптовані до реалій сучасного суспільства. Подальше удосконалення механізмів адаптації вимагає залучення міжнародного досвіду та розширення наукових досліджень у цій сфері.

Аналіз основних понять дослідження дозволяє стверджувати, що соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб є багатовимірним процесом, який включає інтеграцію у нове середовище, відновлення соціальних зв'язків, доступ до послуг та реалізацію соціально-економічного потенціалу. Визначення таких ключових понять, як адаптація, соціальна адаптація, приймаюча громада, внутрішньо переміщені особи, є важливим кроком для формування чіткої концепції дослідження та розробки ефективних стратегій підтримки ВПО.

Соціальна адаптація розглядається у двох аспектах: як індивідуальний процес пристосування ВПО до нових умов життя; як структурований механізм, що передбачає заходи на рівні державної політики та діяльності громадських ініціатив.

Поняття приймаюча громада визначає територіальну спільноту, яка забезпечує переселенцям умови для соціального та економічного включення. Взаємодія між приймаючою громадою та ВПО відіграє ключову роль у процесі адаптації, адже рівень соціальної згуртованості значно впливає на швидкість та ефективність інтеграції переселенців.

Аналіз принципів та методів дослідження соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді дозволяє дійти висновку, що ефективне вивчення цього питання потребує застосування міждисциплінарного підходу. Використання емпіричних, соціологічних та психологічних методів дослідження забезпечує комплексне розуміння процесів адаптації та чинників, що впливають на інтеграцію ВПО у нове середовище.

Аналіз особливостей сімей внутрішньо переміщених осіб як клієнтів соціальної роботи свідчить, що ці сім'ї належать до вразливих категорій населення, які потребують комплексної підтримки для подолання труднощів, спричинених вимушеним переселенням. Вимушене переміщення не лише змінює соціально-економічний статус сім'ї, але й накладає відбиток на психологічний стан її членів, що ускладнює процес адаптації в новому середовищі.

Сім’ї ВПО стикаються з численними викликами, серед яких основними є: втрата житла, майна та стабільного джерела доходу; соціальна ізоляція та складнощі у налагодженні нових соціальних зв’язків; обмежений доступ до якісних медичних, освітніх та соціальних послуг; психоемоційні проблеми, пов’язані зі стресом, тривогою та пережитими травмами.

З огляду на це, соціальна робота з такими сім’ями має базуватися на системному підході, що передбачає інтегроване надання соціальних послуг, розвиток програм соціально-психологічної підтримки та стимулювання економічної самостійності переселенців. Важливу роль у цьому відіграє розвиток кейс-менеджменту як ефективного інструменту індивідуального супроводу родин ВПО та надання їм цільової допомоги залежно від конкретних потреб.

Процес інтеграції сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді є складним і багаторівневим, адже включає адаптацію як на рівні індивідуальних сімей, так і на рівні самої громади. Основні виклики цього процесу пов’язані з низькою економічною спроможністю приймаючих територій, обмеженим доступом до соціальних послуг та житла, а також труднощами у формуванні соціальних зв’язків між місцевими жителями та переселенцями.

Одним із ключових аспектів інтеграції є створення підтримуючого середовища у приймаючих громадах. Дослідження показують, що успішна адаптація ВПО можлива лише за умови активної участі місцевого населення та наявності ефективної системи соціальної роботи, яка сприяє доступу до житла, освіти, працевлаштування та медичних послуг. Важливу роль у цьому процесі відіграють громадські організації та волонтерські ініціативи, які допомагають переселенцям подолати соціальну ізоляцію та інтегруватися у місцеву спільноту.

Водночас інтеграція залежить від двосторонньої взаємодії: з одного боку, громада повинна сприяти включенню переселенців у суспільне життя, а з іншого – самі ВПО мають бути мотивовані до активної участі у громадських ініціативах. Для досягнення цієї мети необхідно запроваджувати програми соціальної

адаптації, які б поєднували надання матеріальної допомоги, соціально-психологічну підтримку та сприяння у пошуку роботи.

Аналіз закордонного досвіду соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб демонструє, що успішна інтеграція переселенців можлива лише за умови комплексного підходу, який включає поєднання державних програм, громадських ініціатив та міжнародної підтримки.

Досвід таких країн, як Німеччина, Польща та Грузія**,** свідчить про необхідність узгодженої міжсекторальної співпраці та гнучких адаптаційних механізмів. У Німеччині ключову роль у підтримці переселенців відіграє розгалужена система соціального забезпечення, яка включає програми інтеграції на ринку праці, мовні курси та психологічну підтримку. Польща, приймаючи значну кількість біженців, зосередилася на розвитку муніципальних програм підтримки, що передбачають субсидії на оренду житла, а також залучення громадських організацій до соціальної роботи з ВПО. Грузія, маючи тривалий досвід інтеграції вимушених переселенців, активно застосовує підходи соціального підприємництва та фінансової підтримки самозайнятості, що сприяє економічній інтеграції переселенців у приймаючі громаді, успішної адаптації у розглянутих країнах є орієнтація на довготривалу інтеграцію переселенців через створення сприятливих умов для зайнятості, розширення житлових можливостей та забезпечення доступу до якісних соціальних послуг. Водночас, ключовими викликами залишаються бюрократичні перепони**,** обмежені ресурси приймаючих громад та ризик соціальної ізоляції переселенців.

Аналіз особливостей реалізації програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді свідчить, що ефективність цих програм значною мірою залежить від ресурсної спроможності місцевих органів влади, рівня координації між державними структурами та громадськими організаціями, а також від активної участі самих переселенців у процесі інтеграції таких програм у різних громадах України демонструє значну варіативність підходів. Наприклад, Царичанська селищна територіальна громада зосередила увагу на створенні умов для соціальної та економічної самореалізації

переселенців, розширенні доступу до освіти, медичних послуг та психологічної підтримки. Водночас, досвід інших громад вказує на важливість поєднання державної допомоги з ініціативами місцевого самоврядування, що дозволяє адаптувати програми під реальні потреби переселенців.

Основними викликами у реалізації програм соціальної адаптації залишаються обмеженість фінансування, недостатня кількість спеціалістів із соціальної роботи та потреба в удосконаленні механізмів взаємодії між державними, міжнародними та громадськими організаціями.

Оптимізація програм соціальної адаптації сімей внутрішньо переміщених осіб є важливим завданням соціальної політики, що потребує системного підходу та ефективної взаємодії між державними органами, місцевими громадами та громадськими організаціями. Результати аналізу існуючих програм свідчать про необхідність удосконалення механізмів підтримки переселенців шляхом посилення координації між усіма зацікавленими сторонами, розширення можливостей для працевлаштування та доступу до житла, а також забезпечення якісних соціальних послуг.

Важливим аспектом є створення ефективної системи координації, яка дозволить узгоджувати дії різних структур та запобігати дублюванню функцій. Водночас, значну увагу слід приділити розвитку житлових програм, які передбачають субсидування оренди, будівництво доступного житла та підтримку іпотечного кредитування для переселенців. Стимулювання зайнятості через підтримку самозайнятості, підприємницьких ініціатив та професійну перепідготовку сприятиме економічній самостійності ВПО та їхній інтеграції у громади.

Отримані результати підтвердили висунуту гіпотезу, яка стверджувала, що успішна адаптація ВПО можлива лише за умови комплексного підходу, який включає державну підтримку, розвинену інфраструктуру соціальних послуг, сприяння працевлаштуванню, інтеграцію у місцеве середовище та налагоджену співпрацю між державними органами, громадськими ініціативами та міжнародними організаціями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О.М. Денисюк та ін. ; ред. кол.: О.В. Епель, Т.Л. Лях, І.В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.

2. Аносова А.В., Безпалько О.В., Виноградова О.А. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: навч. посіб. Київ:ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

3. Бондаренко Н.О. Соціальна діагностика : підручник для студентів напряму «Соціальна робота». Київ : Академія, 2021. 240 с.

4. Віцукаєва К.М. Соціальний супровід клієнта : навч. посіб. Одеса : Вид. Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 322 с.

5. Гусак Н.Є. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації. Київ, 2015. 62 с.

6. Дубич К.В. Вступ до соціальної допомоги : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Слово», 2015. 224 с.

7. Євтух М.Б. Соціальна робота в зарубіжних країнах : навч. посіб. / Євтух М.Б., Носко М.О., Грищенко С.В. – 2-ге вид., допов. та перероб. – Київ : Леся, 2016. – 287 с.

8. Заєць С.С. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» в схемах і таблицях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Умань, 2016. 57 с.

9. Історія соціальної роботи : навч. посіб / уклад. О.О. Кравченко, О.О. Матрос. Умань : РВЦ «Візаві», 2017. 117 с.

10. Кабусь Н.Д., Тюріна Т.Г., Микитюк О.М., Шевченко Ж.М., Яцишин У.В. Фахова підготовка соціальних працівників в Україні та за кордоном: сучасні виклики: монографія /за заг. ред канд. філос. наук, доцента, професорки МКА Ліліани Кудрик – Львів: Видавництво ПП «Новий Світ-2000», 2023 - 257 с.

11. Капська А.Й., Пєша І.В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2021. 232 с.

12. Карпенко О.Г., Романова Н.Ф. Теорія та практика соціальної роботи : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.

13. Каширіна Є.В. Міждисциплінарний і міжгалузевий підхід у соціальній

роботі : навчальний посібник / Є.В. Каширіна, Н.Є. Завацька. –Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – 82 с.

14. Каширіна Є.В. Теорія і практика соціальної роботи : навчальний посібник. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 52 с.

15. Ковальчук Т. І. Соціальна робота у сфері дозвілля : підручник / Т. І. Ковальчук ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, Гуманітар.-пед. ф-т. Київ ; Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2016. 519 с.

16. Кулик І. В. Соціальна робота з різними групами клієнтів : навч. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 235 с.

17. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2020. 192 с.

18. Лаврецький Р.В., Лоза А.С. Етичні дилеми в соціальній роботі *Young Scientist.* 2017. № 12 (52). С.81-86.

19. Лисяк Л.В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка*. 2017. Т. 25. Вип. 11(1). С. 23–30.

20. Литвиненко В.М. Соціальні установи з надання соціальних послуг для дітей і молоді / В. М. Литвиненко *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 81-86.

21. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота. Теорія і практика : підруч. Вид. 2-ге. Київ : Каравела, 2020. 368 с.

22. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ ,2015. 244с.

23. Мітіна С.В. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Гельветика, 2020. 435 с.

24. Новосанжарська селищна територіальна громада, Полтавський район, Полтавська область. URL: https://novosanzharska-gromada.gov.ua/ (дата звернення: 06.01.2025).

25. Пєша І.В., Яблонська Т.М. Проблеми розвитку сім'ї в ракурсі державної сімейної політики *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях*

життя: матеріали V Міжнародної науковопрактичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року, м. Суми)/Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. С.88-92.

26. Підберізцівська територіальна громада, Львівська область, Львівський район. URL: https://pidberizcivska-gromada.gov.ua/ (дата звернення: 06.01.2025).

27. Пірен М.І. Соціальна робота у територіальній громаді: теорія та практика: підручник / М.І. Пірен ; Чернівец. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, Нац. акад. держ. упр. При Президентові України. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича : Рута, 2019. – 327 с.

28. Побокіна Г.М. Практикум з соціальної роботи : навчальний посібник / Г.М. Побокіна, Н.Є. Завацька. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Побокіна Г.М. Даля, 2021. Ч. І. 99 с.

29. Побокіна Г.М. Практикум з соціальної роботи : навчальний посібник / Г.М. Побокіна, Н.Є. Завацька. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. Ч. ІІ. 78 с.

30. Полторак Л. Ю., Сай Д. В. Соціальна робота з різними групами клієнтів : метод. вказівки для спец. 231 «Соціальна робота». Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 136 с

31. Семигіна Т. В. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму.* 2019. № 4. С. 65-75. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_4_2019-65-75.pdf (дата звернення: 04.12.2024).

32. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота : пріоритети та стандарти : навч. посіб. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2021. 175 с.

33. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник АПСВ.* 2015. № 1-2. С. 6-11.

34. Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. *Вісник*

Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 1. С. 70-85.

35. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

36. Собочан А., Бертотті Т., Стром-Готфрід К. Етичні міркування у дослідженнях із соціальної роботи / пер. з англ. Т. Семигіної. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму.* 2019. № 1. С. 86-101.

37. Соціальна і гуманітарна політика: підручник / В.П. Трощинський, В.А. Скуратівський, М.В. Кравченко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського. Київ: Вид-во НАДУ, 2016. 792 с.

38. Соціальна робота : [навчальний енциклопедичний словник-довідник] / за науковою ред. д.с.н., проф. В. М. Пічі. Вид. 4-те, виправлене, перероблене та доповнене. Львів : «Новий Світ - 2000», 2020. 618 с.

39. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні : монографія / Борисова О. В. [та ін.] ; Луган. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2019. 465 с.

40. Соціальна робота з вразливими сім’ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

41. Соціальна робота з вразливими сім’ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч.2. / За заг. ред.: Т.В. Журавель, З.П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

42. Соціальна робота у сфері зайнятості населення : конспект лекцій / [уклад. Я. С. Мудрий] ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : ЧНУ : Рута, 2018. 175 с.

43. Соціальна робота: словник основних термінів / уклад. О. М. Плахова, І. А. Євдокимова, В. В. Сичова, С. В. Садрицька та ін. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 104 с.

44. Соціальний захист населення України : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ , 2015. 130 с.

45. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім’ям з дітьми в

період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. Київ : Агентство “Україна”. 2015. 176 с.

46. Соціально-правова підтримка сімей вимушених переселенців / О. Міхеєва. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2018_24%281%29__15 (дата звернення: 23.01.2024).

47. Соціологія : підручник / За редакцією В.М. Пічі. Львів: «Новий Світ2000», 2020. 277 с.

48. Спицька Л.В. Актуальні проблеми в соціальній роботі : навчальний посібник / О.О. Бровендер, Н.Є. Завацька, Л.В. Спицька. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 90 с.

49. Спицька Л.В. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навчальний посібник / О.О. Бровендер, Н.Є. Завацька, Л.В. Спицька. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 104 с.

50. Спицька Л.В. Історія соціальної роботи : навчальний посібник / О.О. Бровендер, Н.Є. Завацька, Л.В. Спицька. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 66 с.

51. Сучасні тенденції розвитку соціального забезпечення та соціальної роботи в Європейському союзі. *Наукові праці : науково-методичний журнал.* Вип. 281. Т. 293. Педагогіка. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. С. 83-89.

52. Тернопільська В.І., Бакуліна О.С. Актуальність питання соціальної політики в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 1(24). С. 191-194.

53. Технології соціальної роботи: навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя : Мотор Січ, 2015. 486 с

54. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи/упор. Л.В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232с.

55. Файчук О. Л. Соціальна робота з сім’ями : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 52 с.

56. Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи: підручник. Київ : «Альма-матер», 2018.

57. Царичанська громада, Дніпропетровська область, Дніпровський район. URL: https://tsarichanka-gromada.gov.ua/ (дата звернення: 06.01.2025).

58. Huseynova S., Aslsnova G. Analysis of Theories of Social Adaptation. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/372165326_Analysis_of_Theories_of_Social_Adaptation (дата звернення: 21.12.2024).

59. Iwankowa-Stetsiuk O. Extending the integration space of IDPS: implementation of the polish experience of supporting families in Ukraine. 2020. URL: https://repozytorium.ur.edu.pl/server/api/core/bitstreams/b44c67c5-53b6-4c1b-b275-deffe5dae7bf/content (дата звернення: 29.12.2024).

60. Kurylo V., Karaman O., Yurkiv Y. Innovative approaches to social work with different categories of the population in conditions of external challenges. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/382122619_Innovative_approaches_to_social_work_with_different_categories_of_the_population_in_conditions_of_external_challenges (дата звернення: 16.01.2025).

61. Parelli-Harris Br., Zavisca J., Levchuk N. Internal displacement and subjective well-being: The case of Ukraine. 2022. URL: https://www.cpc.ac.uk/docs/WP99_Internal_displacement_and_well-being_in_Ukraine.pdf (дата звернення: 17.12.2024).

62. Singh N. S., Bogdanov S., Doty B., Haroz E., Girnyk A., Chernobrovkina V., Murray L. K., Bass J.K. and Bolton P. A. Experiences of mental health and functioning among conflictaffected populations: A qualitative study with military veterans and displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2021. URL: https://psycnet.apa.org/record/2021-39926-001 (дата звернення: 16.01.2025).

63. Synowiec A. (2018). Adaptacja i integracja osób wewnętrznie przesiedlonych ze społecznościami przyjmującymi na Ukrainie - wyzwania w obszarze społecznym. URL: http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-40d7caf7-9c00-

4efa-8c89-211e4f888d36 (дата звернення: 18.12.2024).

64. Terziev V. (2019). Conceptual framework of social adaptation. *2019- 6th International Conference on Education and Social Sciences.* URL: https://www.researchgate.net/publication/331063978_CONCEPTUAL_FRAMEWORK_OF_SOCIAL_ADAPTATION (дата звернення: 13.12.2024).

65. Vakhitova H., and Iavorskyi P. Employment of Displaced and Non-Displaced Households in Luhansk and Donetsk Oblasti. *Europe-Asia Studies*. 2020. No 72(3). 513 p.

Декларація

академічної доброчесності

здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Левченко Варвара Леонідівна, студентка 2 курсу, форма навчання денна, факультет соціології та управління, спеціальність «Соціальна робота» освітньо-професійна програма «Соціальна робота», адреса електронної пошти _____

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна адаптація сімей внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата 27.02.2025 Підпис_____ПІБ (студент) Левченко В.Л.

Дата 27.02.2025 Підпис_____ПІБ (науковий керівник) Ель Гуессаб К.